

Ortsrapport

Brösarp

Brösarp omges av ett naturskönt backlandskap där människan i årtusenden hållit betesdjur på de sandiga kullarna. Byn ligger där landsvägen från Kristianstad delar sig i två, en mot Simrishamn och en mot Ystad. Läget gjorde att Brösarp tidigt fick gästgivaregård, tingsplats och längre fram bank. Järnvägsstationen lades en bit från byn och den gamla bykärnan och gatunätet är nästan oförändrat. Den äldre bebyggelsen är låg och fasaderna i rött tegel eller ljus puts är påkostade med listverk och verandor. Sedan mitten av 1900-talet har byn växt kraftigt med radhus och småhusbebyggelse. Ett karaktäristiskt inslag i byn är de många välskötta trädgårdarna.

Innehåll

Förord	3
Inledning	4
Historisk tillbakablick	5
Brösarps by	5
Kulturlandskapets utveckling	6
Brösarp idag	9
Beskrivning av byn	9
Bebyggelsens karaktär	11
Beskrivning av Brösarps centrala delar	13
Betydelsefulla byggnader och miljöer i bebyggelseområde centrum	13
Beskrivning av Brösarps västra delar	16
Betydelsefulla byggnader och miljöer i Brösarps västra delar	17
Beskrivning av Brösarps östra delar	18
Föregående byggnadsinventering	18
Kulturlandskapet idag	19
Åtgärder för Brösarp	21
Allmänna råd vid underhåll och ombyggnad	21
Särskilda riktlinjer för Brösarp	22
Om varsamheten i lagstiftningen	23
Utgångspunkter för kulturhistorisk värdering	24
Kulturhistorisk värdering av bebyggelsen i Brösarp	24
Skötselråd för omgivande landskap	25
Handlingsprogram	26
Litteraturtips	27
Byggnadsvård	27
Landskapsvård	27
Källor - arkiv och litteratur	28
Lagstiftning	29
Ordlista	32
Kartbilaga	35

Förord

Samhällsutvecklingen har under senare år gått mot ett allt mer miljöinriktat samhälle i vid mening. Det framförs nya och ökade krav på miljöhänsyn, som aktsamhet om kulturvärden och långsiktig resurshushållning. Kulturmiljövårdens ställning har stärkts. Den senaste utvecklingen inom kulturmiljövårdens område syftar till att identifiera kulturmiljöer från ett helhetsperspektiv där enskilda betydelsebärare bygger upp samband och strukturer. Under senare år har även allt mer betonats vikten av regional identitet och regionala särdrag. Med kulturmiljöer avses i detta program i första hand bebyggda miljöer, men även sambandet med landskapet är av stor vikt.

Tomelilla kommun ser kulturarvet som en tillgång i samhället, och kulturarvet utgör en av utgångspunkterna för uppförande eller förändring av bebyggelse och anläggningar. Underlag och kunskap om kulturmiljön skall ligga till grund för bland annat den fysiska planeringen. Kommunens värdefulla och rika kulturmiljöer ses som en positiv tillgång och lokaliseringsfaktor, både vad avser verksamheter och boende liksom även för näringslivsutveckling inom turism och rekreativsektorn.

Det förutsätts att kommunerna förfogar över de inventeringar av bebyggelse och miljöer som krävs för att hantera ärenden i enlighet med intentionerna i olika lagstiftningar. Kommunen har sedan ett tjugotal år tillbaka bevarandeplaner för ett antal orter. Dessa planer är delvis inaktuella och med beaktande av

det mera vidgade synsätt inom kulturmiljövården som nu gäller, har kommunen beslutat att utarbeta ett kulturmiljöprogram för 15 orter. Avsikten är att i en andra etapp gå vidare med att utarbeta ett program även för resterande delar av kommunen.

En viktig del av kulturmiljöarbetet är att förankra och fördjupa kunskapen och skapa förståelse för kulturvärden hos allmänheten. Kulturmiljöprogrammet avses att nyttjas i samband med exempelvis olika studiecirklar och till utbildning av fastighetsägare, byalag och motsvarande liksom även i samband med ordinarie skolundervisning. Programmet har flera användningsområden och bland annat skall det användas i kommunens arbete med översiktsplanering, detaljplanering och bygglovshantering.

Uppdraget att i första etappen utarbeta ett kulturmiljöprogram för de 15 orterna har efter upphandling lämnats till Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne. De orter som omfattas av programmets första etapp är Andrarum, Bondrum, Brösarp, Eljaröd, Fågeltofta, Gårdlösa, Kverrestad, Lunnarp, Onslunda, Ramsåsa, Smedstorp, Spjutstorp, Tomelilla, Tranås och Östra Ingelstad.

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Kulturminneslagen 1 kap. 1 §.

John Johansson
Kommunstyrelsens ordförande

Bengt Alm
Stadsarkitekt/projektledare

Inledning

Hur bebyggelsen i ett samhälle ser ut är ett resultat av flera olika faktorer. Generella företeelser som kristnandet, skiftesreformerna, bostadspolitiken, järnvägarna och bilismen har påverkat många samhällen på ett likartat sätt. Landskapets förutsättningar, traditioner och ägandeförhållanden ger förutsättningar som skiljer samhällen åt. Ett samhälles byggnadskultur speglar dess historiska och aktuella förutsättningar. Kunskaper om dessa sammanhang ger möjligheter att bevara och förvalta en miljö. Det är något som kan medverka till att skapa en rik och levande vardagsmiljö för invånarna. En god byggnadskultur är en av förutsättningarna för en god livsmiljö.

Under 1999 genomfördes en inventering av Brösarp. Syftet med inventeringen är att presentera ett kulturmiljöprogram för delar av Tomelilla kommun. Rapporten syftar till att ge en så fullständig bild av miljöns nuvarande utseende som möjligt. Detta har inneburit, att såväl bostadshus med tillhörande uthus, garage och ekonomibyggnader som verksamhetslokaler och offentliga anläggningar fotograferats samt beskrivits till det yttre. Förutom byggnadsinventeringen har kulturvärdena i orternas omgivande landskap studerats. Historiska kartöverlägg över byarnas äldre skifteskartor har tillsammans med andra kartstudier och besiktning i fält visat var det finns värdefulla områden och objekt i landskapet.

I det kommunala kulturmiljöprogrammet ingår en kulturhistorisk översikt som presenteras i en särskild skrift. Den behandlar på ett övergripande sätt Tomelilla kommuns landskapstyper, traktens äldre historia, byggnadstraditioner, markanvändning och påverkan till följd av den industriella utvecklingen.

De orter som ingår i kulturmiljöprogrammet är Andrarum, Bondrum, Brösarp, Eljaröd, Fågeltofta, Gårdlösa, Kverrestad, Lunnarp, Onslunda, Ramsåsa, Smedstorp, Spjutstorp, Tomelilla, Tranås och Östra Ingelstad. Regionmuseet/Landsantikvarien

i Skåne har utfört arbetet med inventering, fotografering, studier av kartor och andra källor samt författande av orsrapporter. Som ett led i arbetet har uppgifter om de inventerade byggnaderna införts i ett omfattande databaserat register. Registret innehåller uppgifter om byggnadernas funktion, uppskattade ålder och exteriör. I registret kan uppgifter fort-löpande föras in.

Brösarp har vid ett flertal tillfällen varit föremål för kulturmiljövårdens intresse. Den har utpekats som en kulturhistoriskt värdefull miljö i det regionala natur- och kulturmiljöprogrammet för f.d. Kristianstads län ”*Från Bjäre till Österlen. Skånska natur- och kulturmiljöer*” från 1996. I den sägs att ”Brösarp har karaktären av traktens centralort. Bebyggelsen med kyrka, apotek och gästgivaregård ligger väl samlad utmed bygatan.” Vidare framhålls att ”Förändringar av bebyggelsen i Brösarp och vid Torparebron bör anpassas till lokal byggnadstradition.”

Sedan 1979 gäller en bevarandeplan i Brösarp, upprättad av Tomelilla kommun. I bevarande-programmet avgränsas en miljö och benämns som värdefull. Denna miljö utgörs av fastigheter med byggnader på båda sidor av en sträcka av Albovägen samt kyrkan och några byggnader strax sydväst om denna. I denna miljö anges byggnaderna vara kulturhistoriskt och/eller miljömässigt värdefulla. I bevarandeplanen ges anvisningar för byggnader inom område betecknat som värdefull miljö. Det ges också rekommendationer för underhåll av bybebyggelsen i övrigt.

Arbetet som presenteras nedan är i första hand en beskrivning av kulturmiljön i Brösarp och inte en redogörelse för dess kulturhistoria. Här finns en genomgång av bebyggelsen med exempel på betydelsefulla byggnader, miljöer och landskap. Efter beskrivningen av dagens Brösarp följer ett förslag till åtgärder. Detta syftar till att ge råd för hur kulturmiljön aktivt ska kunna bevaras och brukas för framtiden.

Historisk tillbakablick

Brösarps socken ligger i Albo härad, på Linderödsåsens sydligaste utlöpare. Livsnerven genom socknen är Verkeån (Skepparpsån). Åns dalgång öppnar upp sig ut mot kusten för att mynna i havet vid det vackra Haväng. Brösarps socken når dock inte hela vägen ut till havet eftersom en flik av Ravlunda socken ligger emellan. Landsvägen mellan Ystad och Kristianstad går via Tomelilla förbi Brösarp. Byns läge har varit lämpligt för marknadsplats och här har funnits gästgiveri, skjutsstation och tingsplats.

Ett av de äldsta beläggen för Brösarp är daterat till år 1274. Namnet skrevs då ”*Brysethorp*”. 1346 benämns byn ”*Brusesthorp*”. Namnet är en sammansättning av mansnamnet Brusi och torp i betydelsen Bruses nybygge. På enskifteskartan (1804-21) benämns byn Bröserup.

Brösarps socken är den socken i Tomelilla kommun som har flest registrerade fornlämningar. En stor del

av dessa är gravhögar och stensättningar. Flera av dem har namn som ”*Påskakullen*”, ”*Kattahögen*”, ”*Getakullen*” och ”*Ormahög*”. Även antalet registrerade boplatser är stort i Brösarps socken.

Brösarps by

De äldsta kartorna över Brösarp är enskifteskartan från 1804-21 samt Skånska rekognosceringskartan från 1812-1820.

På grund av de restriktioner, kring skog och timmeravhuggning, som gällde inom Verkalinjen är det troligt att byggnadsskicket i Brösarps by, från början av 1700-talet och framåt, var korsvirke, trots att byn ligger i skogsbygden.

Brösarps by bestod i början av 1800-talet av 23 hemmansdelar. Gårdarna låg på båda sidor om vägen mot Ravlunda. Strax väster om byn passerade landsvägen mellan Ystad och Kristianstad. Brösarps

Brösarp på skånska rekognosceringskartan 1812-20.

by genomgick ett enskifte 1804-21 som fastställdes år 1821. Skiftet pågick under lång tid och gårdarna skiftades i etapper.

När järnvägen kom till trakten erhöll Brösarp en station som, liksom i många andra byar, placerades utanför byn. Brösarps station kom till och med att hamna utanför socknen, i Ravlunda socken. Det växte aldrig upp något stationssamhälle kring stationen, endast några få hus uppfördes i anslutning till denna.

Efter skiftet skedde ett stort antal sammanslagningar av gårdar. 1930 fanns det sex gårdar kvar, varav tre på över 100 ha. Idag finns endast fem gårdar inom byns marker.

Kulturlandskapets utveckling

Jordmånen i Brösarp beskrivs på 1700-talet som sand och ler med mulljord. På sanden såddes vinterråg efter bovete, i övrigt korn. Brösarpsbönderna hade enorma problem med flygsand. På nästan varje sida i skifteshandlingarna har noterats "sandjord, oduglig". Det är ingen tvekan om att markerna kraftigt försämrades genom uthuggningen av skogen. Flygsanden ställde också till problem vid de broar som fanns över Verkaån. Broarna var "svåra at hålla medelst lösa sanden vid sidorne som i watnflod går ut".

Även betesmarken var drabbad och höväxten liten. För att förhindra sandflykten planterades träd. Två stora planteringar nämns i en beskrivning från år 1762, en krono och en frälse av bok. De var "*de bästa som gifs i landet med stengierden*". Planteringarna var alltså väl inhägnade. Ett problem med planteringar var annars att de förföll på grund av "ohägn", d.v.s. betesdjuren kom in i planteringen.

En av de största anledningarna till den stora trädbristen och problemen med sandflykt kan troligen tillskrivas Alunbruket i Andrarum. Carl von Linné beskrev hur Alunbruket till och med köpte upp böndernas trähägnader. I beskrivningen 1762 nämns att det tidigare funnits mycket bok i Brösarp, men att den nu är nedhuggen. Ek och surskog förekom dock. Det innebär inte automatiskt att byn hade tillräckligt med byggnadstimmer. I skifteshandlingarna över Brösarps by drygt 50 år senare nämns nämligen "*timmerekar*" endast på några få ställen. Ris- eke/boke och ek/bok – stubbar nämns däremot på flera ställen i texten.

Vattendrag är historiskt sett något som är viktigt för byarna. Det största vattendraget i Brösarp är Alunbruks ån (Verkeån) som på 1700-talet gav forell, laxöring och ål. Vattendragen var viktiga för ängens avkastning och i Brösarps by låg nästan all äng utmed vattendragen. Detta är ovanligt då man jämför med andra byar. Även på utmarken hade man en del ängsmark. Eftersom djuren betade på

utmarken var man tvingad att hägna in dessa så kallade ängshejor (heja=instängd gräsmark).

inmarken, som var ungefär lika stor till ytan som utmarken.

Bytomten och inmark, framför allt åker, var beläget i den östra delen av byn. I byns västra del, både norr och söder om Verkaån, fanns utmarken. Åkermarken var arealmässigt dominerande på

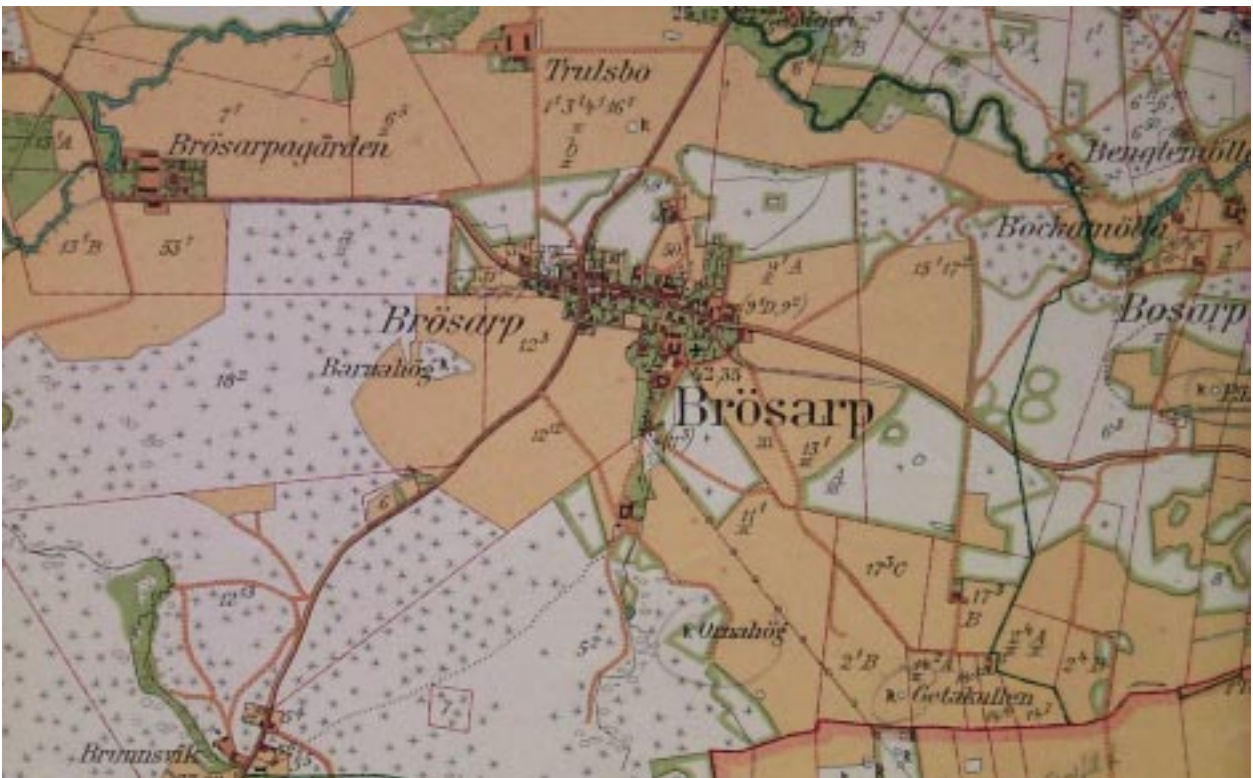
Vägarna i Brösarps by var delvis omgärdade av hägnader. Detta gäller även gränserna mot angränsande byar. Man hägnade troligtvis med stengärden.

Brösarp på en avmätning från 1787.

Brösarp på enskifteskartan 1815 här intill och på den ekonomiska kartan från omkring 1930 nedan.

Brösarp idag

Brösarp omges av ett naturskönt backlandskap där människan i årtusenden hållit betesdjur på de sandiga kullarna. Byn ligger där landsvägen från Kristianstad delar sig i två, en mot Simrishamn och en mot Ystad. Läget gjorde att Brösarp tidigt fick gästgivaregård, tingsplats och längre fram bank. Järnvägsstationen lades en bit från byn och den gamla bykärnan och gatunätet är nästan oförändrat. Den äldre bebyggelsen är låg och fasaderna i rött tegel eller ljus puts är påkostade med listverk och verandor. Sedan mitten av 1900-talet har byn växt kraftigt med radhus och småhusbebyggelse. Ett karaktäristiskt inslag i byn är de många välskötta trädgårdarna.

Beskrivning av byn

Vid byggnadsinventeringen i Brösarp har drygt 400 byggnader registrerats och, såväl bostadshus som ekonomibyggnader och uthus. I Brösarp finns förutom kyrkan och äldre gårdsbyggnader även ett stort antal friliggande bostadshus men också verksamhetsbyggnader, gästgivargård, brandstation, bank och skola. I samhällets utkant finns en idrottsplats och en campingplats. Den uppskattade fördelningen på uppförandeår för byggnaderna anges i tabellform nedan:

Uppskattad ålder	Antal byggnader
1800-1899	22
1900-1920	31
1921-1930	19
1931-1940	26
1941-1950	25
1951-1960	28
1961-1970	66
1971-1980	97
1981-2000	58

Till detta kommer ett antal byggnader med svårbestämbar ålder exempelvis uthus och garage.

Samhället ligger invid landsvägen mellan Kristianstad och Ystad där den möter vägen från Simrishamn. Den äldsta bebyggelsen i Brösarp ligger längs den gamla vägen till Simrishamn och strax sydväst om

kyrkan längs bäcken. Det är rester av den gamla byn som bestod av tätt liggande gårdar och enstaka gatehus. Idag finns några av dessa gårdar och gatehus kvar i byn medan flertalet flyttades ut vid skiftet. Även om byggnaderna på gårdarna byggts om eller nyuppförts har de kontinuitet långt tillbaka till tiden före skiftet som ägde rum på 1820-talet. När järnvägen kom 1901 drogs den förbi samhället och stationen lades en bit norr om. Detta innebär att byggnadsskicket i Brösarp inte påverkades på samma sätt som andra mer traditionella stationssamhällen. Exempelvis byggdes inte något järnvägshotell och gatunätet behövde inte korrigeras med tanke på stationen. Brösarp växte emellertid under 1900-talet och i samhället finns en hel del byggnader från tiden före 1945.

Vid början av 1920-talet fick invånarna tillgång till en del moderniteter, exempelvis drogs vattenledningar och något senare också ledningar för elektrisk

belysning. Brösarp var under perioden 1863-1968 en egen kommun men blev senare inlemmad i Tomelilla kommun. Exempel på offentliga byggnader i samhället är brandstationen från 1957 och den nya skolan från 1959.

1957 bildades Brösarps Kommunala Bostads AB. I dess regi uppfördes radhus på Granvägen samma år. Några år senare, 1961/62, lät bolaget uppföra radhus vid Höjerensvägen. Radhusprojekt har senare genomförts på 1970-, 80-, och 90-talen.

I äldre tid följde byggnadsskicket traditionen med korsvirke med fyllning av lersten. Mot slutet av 1800-talet introducerades nya byggnadsmaterial, exempelvis blev det vanligare att klä korsvirkeskonstruktioner och timmerkonstruktioner med sågad träpanel. Bränt tegel blev också vanligare. Byggnader med bränt tegel som bärande murverk

förekom i Brösarp tidigt. Exempelvis är församlingshemmet (den gamla skolbyggnaden) uppförd redan 1846 i oputsat bränt tegel med dekorationer av vit puts. De traditionella byggnadsteknikerna användes in på 1900-talet i enklare bebyggelse, gatehus, ekonomibyggnader och uthus men småningom vann de nya materialen insteg även här. De nybyggnader som gjordes uppfördes längs huvudgatan. Byggnaderna fick putsade fasader eller tegelfasader.

Filadelfiahuset.

I den lite äldre bebyggelsemiljön (1800-1920) finns ofta, förutom boningshuset, ett friliggande bryggshus eller uthus. I flera fall har boningshuset moderniserats och byggts om medan uthuset lämnats mer orört. Ofta finns i dessa byggnader de ursprungliga fönstren och dörrarna kvar liksom den murade skorstenen.

Under 1920-30-talen uppfördes flera putsade byggnader i Brösarp, men det förekommer även en del i tegel eller locklistpanel från denna tid. Traditionen att bygga i kanten av gatan övergavs och istället lades byggnaden ett stycke in på tomten. Takformerna är enkla sadeltak eller valmade sadeltak, ofta täckta med lertegel. Uthusen är ofta täckta med sinuskorrugerad eternit. De nya husen skiljde sig från den äldre bebyggelsen genom att husen byggdes bredare och mindre långsmala.

Under 1930-50-talen ändrades stilarna något under inflytande av modernismen, även kallad funkisen. Dekorationer och listverk, som visserligen aldrig varit speciellt vanliga i landsorten, blev än ovanligare. Fasaderna skulle enligt de rådande idealen vara rena och enkla. Den utpräglade funkisen verkar inte ha fått något stort genomslag i Brösarp, undantaget

biografen (Brösarp 9:8) och Filadelfiahuset (Brösarp 12:29).

Traditionen med tegelfasader under sadeltak fortsatte under 1940-50-talen, ofta med teglet lagt i så kallade munkförband eller någon annan dekorativ murningsteknik. På 1950-talet byggdes bostadshusen i ett eller 1½-plan, ibland med källargarage. Fasadmaterialen var gult eller rött tegel, eternit eller puts. Under 1960-talet utformades ofta villorna som enplanshus med en rektangulär plan och ett flackt sadeltak. Vid entréerna fästes ibland lätta skärmtak. Fönstren målades ofta vid denna tid med en färg på bågarna och en annan på karmarna, exempelvis i färgerna grönt/vitt, brunt/vitt, rött/vitt. Spröjsar blev allt ovanligare. Under efterkrigstiden blev det vanligare med att ha garage i källarvåningen. Det förekommer oftast i områden med något kuperad terräng. Källargarage förekommer även under 1950-, 60-, 70-talen, men det blev allt vanligare med carport eller garaget i markplan. I de äldre husen inreds källargaragen ofta till bostadsyta.

Trädgårdarna har förändrats över tiden. Från att i de flesta fall ha dominerats av nyttohänsyn, med odling för husbehov snarare än rekreation, blev trädgården allt mer en plats för umgänge. Mönstret blev tydligare under 1960-70-talen då äldre trädgårdar med gångar och trädgårdsland ersattes av stora gräsmattor och vintergröna växter. I bostadsområdena med småhus kan trädgårdarna karakteriseras som öppna avgränsade mot gatan med låga smidesstaket eller tegelmurar.

Brösarp 81:1.

Under 1960-70-talen får monteringsfärdiga småhus en stor spridning. Dessa känns igen på att gavel och långsida ofta utförts i två skilda material och färger. Gavelröstet brukar vara av eternit eller lockpanel. Bostadshuset och garaget är ofta uppförda i samma material. Garaget är lägre och smalare men samkomponerat med bostadshuset till skillnad från flera senare småhustyper där man uppfört garaget i träpanel under plantak med höjd sarg. Ibland märks i fasaden ett stort fönsterparti på ena långsidan, ibland med omfattning i tegel på ett putsat hus eller puts på ett teglat. Det stora fönsterpartiet indikerar ofta ett vardagsrum. Entrépartiet är försett med sidoljus, skärmtak eller utformat som en indragen entré. Dörren är väl arbetad och betsad eller klarlackad. Även runt dörren är det vanligt med en omfattning i puts eller tegel.

Övrigt småhusbyggande under 1960-70-talen utmärks av fasader i tegel eller kalksandsten (ofta kallade mexisten) murade i löpförband. Fönstren är ofta av 1-luftstyp. I 1½-planshusen finns ofta indragna gavelbalkonger och sadeltak belagda med sinuskorrugerad eternit eller betongpannor. 1970-tals huset har ofta ett indraget parti av trä under takfoten medan resten av fasaden består av tegel eller mexi.

Under 1980-90-talen förekom fasader täckta med träpanel i form av lockpanel eller locklistpanel. Dessa kan på ett ytligt sätt sägas anknyta till äldre lokal byggnadstradition men med bredare huskroppar, trubbigare takvinkel, med skillnader i stomme och sockel samt mindre noggrant detaljutförande och taktäckningsmaterial i form av betongpannor.

Den största andelen byggnader i Brösarp är friliggande småhus uppförda under efterkrigstid. Många av dem har sina tidstypiska drag bevarade. En del byggnader byggs om- eller till vid ägarskifte. En vanlig tillbyggnad är uterum. Det är viktigt att tänka på att de tillägg och förändringar som görs bör anpassas till byggnaden och omgivningen. Det förefaller vara en ganska liten andel av byggnaderna i Brösarp som förändrats genomgripande till följd av tilläggsisolering.

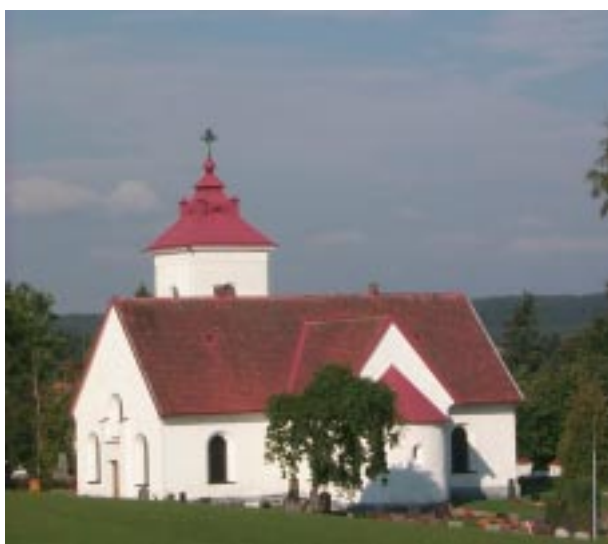
Grönstrukturen i samhället är viktig. De äldsta

delarna skiljs från nytillskott genom grönområden. Möjligen är en del områden inte bebyggda beroende av ägarbild och besvärlig topografi. Grönytorna skiljer de äldre delarna av Brösarp från efterkrigstidens bostadsområden förutom i söder och sydväst där den yngre bebyggelsen ansluter till de äldre delarna. Under efterkrigstiden växte Brösarp ganska kraftigt och varje decennium under perioden har avsatt spår i form av småhus eller grupp-husbebyggelse. Om man strosar runt i Brösarp kan man få se prov på typhus och villaideal från olika decennier.

Bebyggelsens karaktär

Den äldre byn präglas av att den varit sockencentrum och kyrkby. Det ger förekomsten av karaktärsbyggnader som exempelvis apotek, skola och gästgivaregård. Byn präglas av det backiga landskapet vilket har påverkat vägnätet. Bebyggelsen utgörs till stor del av bostadshus.

Den äldre bebyggelsen är koncentrerad till Albovägen och ett område strax sydväst om kyrkan. Mycket av denna bebyggelse finns kvar även om en del byggnader har ersatts. Bebyggelsen har under 1900-talet växt och ett stort antal friliggande bostadshus har uppförts. Bebyggelsen har dock inte blivit så tät att ett riktigt kvarterssystem utvecklats utan istället ligger den längs slingor, och det finns en hel del icke exploaterad mark i samhället. Landsvägen mellan Ystad och Kristianstad har gått genom den västra delen av samhället, men sedan

har en ny dragning av vägen något längre västerut genomförts. Äldre stengårdsgårdar som funnits även i byns centrala delar har i många fall tagits bort. Ett mindre vattendrag flyter genom samhällets centrala del.

I Brösarp finns många väl skötta trädgårdar. Stora sammanhängande gräsmattor var ovanliga i äldre tid och de blev kanske egentligen inte populära förrän under 1960-talet och framåt. I äldre trädgårdar fanns det ofta många nyttobetonade växter som användes för att komplettera hushållet.

Under efterkrigstiden växte Brösarp ganska kraftigt och varje decennium under perioden har avsatt spår i form av småhus eller grupphusbebyggelse. Om man strosar runt i Brösarp kan man få se prov på typhus och villaideal från olika decennier. Tittar man på vilka år husen är byggda ser man att tyngdpunkten ligger på de senaste fyrtio åren. Mer än hälften av byggnaderna i Brösarp är uppförda efter 1960. Det finns också uppskattningsvis ett tjugotal byggnader som är uppförda under 1800-talet. Bebyggelsen präglas av bostadsbebyggelse i en eller en och en halv våning. Taken är oftast sadeltak belagda med tegel- eller betongpannor. De äldre taken har ofta röda pannor men pannor från senare hälften av 1900-talet är ofta svarta eller gråsvarta. Andra ganska vanliga takbeläggningar är plåt eller papp. Dessa material är oftast svarta men röd eller grön plåt förekommer också.

Vad gäller fasadmateriel kan bebyggelsen i Brösarp delas upp i åtta grupper.

- Ungefär 140 byggnader är uppförda med fasader helt eller delvis av tegel. De har fasader i tegel, tegel/träpanel, tegel/puts, tegel/betongskivor. Byggnader med hela tegelfasader är ofta äldre medan byggnader med fasader bestående av tegel och ett annat material oftast är uppförda under perioden efter 1960. Stommen i de äldre husen är oftast av murade i tegel medan de nyare byggnaderna ofta är klädda med fasadtegel över en stomme av ett annat material. Den vanligaste fasadfärgen är röd. Mer än hälften av tegelbyggnaderna består helt eller delvis av rött tegel. De näst följande färgerna gul, och brunaktigt tegel.

- Kalksandsten-mexi: i samhället finns ett trettio-tal byggnader uppförda med fasader i detta material. De är i de allra flesta fall uppförda under 1960- och 70-talen men några är äldre hus som tilläggsisolerats. De dominerande färgerna är vit, ljusgrå och beige.
- Träpanel: träpanel var ett ganska vanligt fasadmateriel under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Även om materialet har skiftat i popularitet har det använts kontinuerligt i nybyggnation under hela 1900-talet. Utförandet har varierat under det sena 1800-talet var locklistpanelen förhärskande för att senare ersättas med liggande panel. Fasspontpanel och lockpanel är två varianter som blev populära under 1960- och 70-talen. De vanligaste fasadfärgerna på den äldre panelbebyggelsen är röd eller vit. Svart eller mörkbetsad panel förekommer ofta som del av fasad på byggnader från 1960-80. Det finns en stor spännvidd mellan befintliga färger, allt från brun, gul, grön och blå finns representerat.
- Puts: ungefär 100 byggnader är putsade, oftast i ljusa färger vit eller ljusgrå ljusgul beige
- Korsvirke: några enstaka hus har korsvirke som fasadmateriel men troligen finns fler som uppförts med denna konstruktion men som nu är inklädda i annat materiel företrädesvis träpanel. I de flesta fall har korsvirkeskonstruktionerna inte avsetts att vara synliga.
- Natursten: enstaka äldre ekonomibyggnader uppförda med oputsad natursten i fasaderna, det kan finnas äldre putsade hus vars väggar helt eller delvis består av natursten
- Plåt: plåt förekommer på ett mindre antal byggnader. Detta fasadmateriel är oftast ett resultat av en senare tilläggsisolering eller också används det som fasadmateriel på uthus eller bodar. En del byggnader har exempelvis en gavel inklädd i plåt troligen efter problem med frostsprängning av tegelfasad. Plåten är oftast vit eller röd, men det förekommer även svart eller gul.
- Övrigt: Det finns också husfasader som helt eller delvis består av eternitplattor eller prefabricerade betongdelar.

Beskrivning av Brösarps centrala delar

De centrala delarna av Brösarp kan sägas bestå av området på ömse sidor Albovägen samt bebyggelsen längs ån. Här ligger de äldsta delarna av samhället. Här finns resterna av den gamla byn i form av den medeltida kyrkan och den medeltida bytomten. Några gårdar som inte flyttades ut vid skiftet ligger i sina gamla lägen men byggnaderna har förnyats under 1800-talet. I denna del ligger flera av Brösarps äldre karaktärsbyggnader så som kyrka, gästgivaregård, den gamla skolan och apoteket. De flesta byggnader i denna del är uppförda under 1800-talets slut och 1900-talets början. Det finns några senare tillskott från 1970-80-talen. Området är med få undantag fullbyggt och eventuell nyproduktion i området ska utformas med omsorg om de värden som finns.

Bebyggelsen har trots olikheter i material, ålder och takvinklar en gemensam prägel av låga småskaliga hus med sadeltak. Trädgårdarna avgränsas mot gatan av låga genomsiktliga staket. Tidigare har troligen flera låga stengårdsgårdar funnits även i centrala Brösarp. Det finns inga höga täta plank. Det skulle innebära en stor förändring i det gemensamma gaturummet om plank, carportar eller andra sådana iögonenfallande tillägg uppfördes i gatuliv. Det öppna vattendraget i centrum har ett stort värde.

De centrala delarna av Brösarp är de som besöks och passeras av störst antal människor, vad som händer med bebyggelsen här påverkar långt fler än de som har sin bostad inom området. Flera av byggnaderna har stora kulturhistoriska värden för Brösarp som samhälle men också sett i ett större perspektiv.

Betydelsefulla byggnader och miljöer i bebyggelseområde centrum

Kyrkan, Brösarp 89:1

Kyrkan är uppförd under 1100-talet men kraftigt ombyggd sedan dess. Kor och absid med tidiga kalkmålningar finns kvar från den tidiga epoken. Under 1400-talets första del slogs valv över långskeppet. Valven smyckades med kalkmålningar,

varav en stor del försvann vid ombyggnaden 1860 då mycket av kyrkans långhus revs. Vid ombyggnaden byggdes förutom ett nytt långhus även ett nytt torn som ersatte den tidigare klockstapeln. En korsarm tillkom troligen under 1700-talet. Kyrkan har restaurerats vid ett par tillfällen under 1900-talet. I kyrkan finns en dopfunt från 1100-talet och en predikstol från 1600-talets början. Möjligen har kyrkan varit vigd åt jungfru Margaretha. Två snidade trägestalter, en biskop och en madonnabild från 1200-talet, finns nu i Historiska museet i Lund. Strax söder om kyrkan ligger ett bårhus ingrävt i en slänt. Bårhuset är uppfört under efterkrigstiden, men känsligt inpassat och underordnat den medeltida kyrkan.

En medeltida kyrka äger genom sin ålderdomlighet ett stort kultur-historiskt värde. Byggnaden har ett stort symbolvärde för samhället och ett omistligt kulturhistoriskt värde. Kyrkan, kyrkogården och bårhuset besitter kulturhistoriska värden och bildar sammantaget en värdefull kyrkomiljön med spår från 1100-talet fram till idag. Det är viktigt att underhållet av kyrkan sker med traditionella material och metoder så att inte målningar och puts skadas.

Gamla Apoteket Hjorten, Brösarp 35:2

I den föregående bevarandeplanen anges att apoteket öppnade redan 1860. Idag är fasaderna täckta med en vit puts som sprutats på. Byggnaden har förändrats en del och bland annat tillkom de vackra dörrarna 1917. Apoteket byggdes till 1933-40 och några ombyggnationer ägde rum 1940-69. Mot trädgårdssidan finns en vinkelbyggnad uppförd vid sekelskiftet 1900. Apoteksnäringen kompletterades under äldre tid med olika binäringar. Här skedde tillverkning av blanksvärta, läskedrycksfabrikation och bokutlåning.

Även om byggnaden inte inrymt ett specialiserat apotek under den första tiden får det anses som tidigt med ett apotek i ett samhälle av denna storlek. Byggnaden har ett framträdande läge i stadsbilden och bibehållandet av fönsterindelning, entréplacering, de ljusa putsade fasaderna och sadeltaket med dess röda lertegelpannor är betydelsefulla komponenter för att säkra byggnadens karaktär. Delar av uthusen bevarade men flera tillhörande byggnader är rivna.

Gamla apoteket

Sparbanken från 1977, Brösarp 6:21

Byggnaden är uppförd i brunaktigt hårdbränt tegel av så kallad helsingborgstyp under ett sadeltak belagt med glaserade taktegelpannor. Vid entrépartiet är exteriören troligen förändrad en del men i övrigt förefaller byggnaden vara i ett ursprungligt skick. Byggnadens volym och takfallsvinkel anknyter till äldre byggnadstradition men skiljer sig i materialval från denna vilket med självklarhet placerar byggnaden i 1970-talet.

Sparbanksbyggnaden är en tydlig representant för 1970-talets arkitektur. Många av de byggnader som uppförts under denna tid är under starkt förändringstryck då de i mångas ögon inte uppnått den ålder som gör dem aktningsvärda. Därför är det viktigt att redan nu förklara att byggnaden i

befintligt skick har ett kulturhistoriskt värde. De mörka färgerna i fasad och tak är viktiga delar i byggnadens karaktär.

Gästgivaregården, Brösarp 6:23

Den lilla vita byggnaden på gästgiveriets gårdssida användes i äldre tid som tingshus men det är sedan dess ombyggt såväl exteriört som interiört. Nu finns entré både på den västra och den östra långsidan. Fönsterstorleken är förändrad. Interiört var huset ursprungligen uppfört efter den på 17-1800-talet vanliga salsplanen. Från långsidan steg man in i en långsmal farstu, och innanför denna fanns en stor sal. Vidare fanns två mindre kammare vid vardera gavel. På vinden fanns rum för övernattande nämndemän och tingsnotarien. Efter tingshustiden användes byggnaden som banklokal, men ingår numera i gästgiveriet. Gästgiveribyggnaden är uppförd i en och en halv våning i rött tegel i kryssförband under ett sadeltak belagt med rött tegel. I takfallet åt gatan finns hela sju plåtinklädda takkupor. Vid gatufasaden har en upphöjd terrass på betongsockel byggts. På gården har ett annex uppförts i vit puts.

Gästgivaregården med tingsplats och före detta banklokal har betydelse för förståelsen av samhället

Gästgivaregården

i äldre tid. Tingshuset har förändrats och även gästgivarebyggnaden har förändrats en del exteriört, främst genom en upphöjd uteplats. Trots förändringar utgör byggnaderna en viktig del i Brösarps historia. Därför bör inte byggnaderna rivas. Vid fortsatta ombyggnader eller underhåll är det viktigt att bibehålla fönsterindelning, fasad- och takmaterial samt taklutning.

Den gamla skolan, Brösarp 89:2

Enligt siffror på gaveln är skolan byggd 1846, alltså endast några år efter 1842-års folkskolestadga. Huset är uppfört med fasader i rött tegel och dekorationer i vit puts på en sockel av kluven natursten. Taket är belagt med enkupigt rött tegel. Vid ungefär samma tid byggdes en skolbyggnad i Eljaröd i korsvirke under halmtak. Möjligen har även

skolan i Brösarp haft taktäckning av halm eller papp. Ventilationsinstallationer vid taknocken minskar upplevelsevärdet av denna tidiga folkskola. Troligen har det tidigare funnits två skorstenar i byggnaden. Skolan utgör ett tidigt exempel på påkostad byskola. Exteriören är trots en del förändringar tämligen väl bevarad och har genom detta och sitt samband med lärarebostaden ett kulturhistoriskt värde. Fasad- och takmaterial samt utförande är viktiga att bibehålla. Inredning av vinden som med för takfallsfönster eller takkupor låter sig inte göras utan att byggnadens kulturhistoriska värde minskar.

Den gamla lärarebostaden, Brösarp 89:2

Byggnaden är uppförd nästan ett sekel efter skolan. Den har ett starkt samband med skolbyggnaden och de ligger på samma fastighet. Enligt smidesdetaljer på fasaden är huset uppfört 1924 med fasader av rött tegel. Byggnaden uppvisar bara tegelfasader och en sockel av kluvna naturstensblock vilket kan ses som en anpassning till skolan och en regional tradition eller möjligen en kvardröjande nationalromantik. Byggnaden har ett stort värde i den gamla bymiljön med den tidiga väl bevarade folkskolan. Byggnadens exteriör bör bibehållas vad gäller utformning, material och färger. Förändringar i takfallet mot gatan kan inte göras utan att byggnadens kulturhistoriska värde minskar.

Gamla lärarebostaden

Bostadshus med veranda, Brösarp 41:1 .

Centralt beläget, invid Albovägen ligger detta bostadshus från tidigt 1900-tal med en väl bevarad exteriör och en för samhället ovanligt rikt dekorerad veranda.

Beskrivning av Brösarps västra delar

De västra delarna av Brösarp består till största delen av bostäder och verksamhetsbyggnader från efterkrigstiden. Bostäderna utgörs av friliggande småhus och några grupphus och radhus. De efterkrigstida bostadshusen utmärks av att de ligger något tillbakadragna på tomterna. Husen omges ofta av en trädgård med uteplats eller uterum. Bostadskvarteren har planerats för bilism med trottoarer och utrymme för carport eller garage på tomten. I områdets södra del ligger en skola, idrottsplats och campingplats. I områdets nordvästra del väster om väg 19, ligger tre fastigheter, i övrigt är bebyggelsen ganska väl samlad. Längs Brinkehemsvägen ligger, förutom ett äldreboende, också ett stort antal relativt enhetligt utformade bostadshus från 1960-talet. De karakteriseras av låga flacka sadeltak och fasader i rött tegel. I miljön avviker ett sentida uppfört hus med fasader klädda i röd träpanel.

Brösarp är ett samhälle som expanderat kraftigt under 1900-talet. De västra delarna är viktiga för förståelsen av denna process. Här kan man studera aspekter av det framväxande moderna samhället i form av exempelvis skola och snickerifabrik.

Betydelsefulla byggnader och miljöer i Brösarps västra delar

Brösarps nya centralskola, Brösarp 79:2

Byggnaden stod färdig 1959 och den har senare byggts till ytterligare. Fasaderna består av rött tegel murat i munkförband. Byggnaderna är inpassade i en sluttning och därför byggda i suterräng. Biblioteksdelen skiljs från de övriga delarna genom sitt spetsiga tälttak. Andra typiska 1950-talsdrag är de djupt indragna fönstren med vitputsade smygar som avviker från den röda tegelfasaden. Vid en gavelentré finns ett skärmtak under det ett dekorativt utfört färgfält. Tyvärr har de ursprungliga dörrarna bytts ut till brunoxiderade aluminiumdörrar. En annan detalj som kan nämnas är den klocka där tegelfasaden bildar urtavla. De senare tillbyggnaderna har gjorts med anslutande material och formspråk.

Den relativt väl bevarade skolan berättar om den befolkningsökning och välståndsökning som bland annat yttrade sig i en kraftig utbyggnad av skolväsendet. Det är viktigt att även fortsättningsvis göra tillbyggnader i anslutande material och i högre grad än tidigare underhålla befintliga material och färger på de befintliga byggnaderna.

Vägstation, Brösarp 59:4

Den gamla vägstationen innehåller ett flertal byggnader av olika karaktär. Den innehåller en bland annat en nyrestaurerad panelklädd silo, garage och några mindre skjul och byggnader. Miljön innehåller även en grussilo i grönmålad metall. En del byggnader i anläggningen har byggts om för att rymma annan användning.

Vägstationen har ett kulturhistoriskt värde genom att den visar hur underhållet av vägar tydligt övergått från väghållningsplikt för markägare till en gemensam samhällelig angelägenhet. Den rödfärgade panelklädda silobyggnaden som nyligen genomgått en restaurering utgör ett landmärke och är viktig för förståelsen av vägstationen. Det är viktigt att fortsätta förvaltningen av byggnaderna och miljön så att karaktären inte går förlorad.

Torsten Nilssons snickerifabrik, Brösarp 12:42, 12:30

Verksamheten startade 1955. 1957 flyttade den in i nybyggd industrilokal som senare tillbyggts 1961 och 1969. Byggnaderna och silon ger intryck av att vara några decennier äldre än från 1957. Fönster och dörrar väl bevarade. Det är viktigt att bevara verksamhetsmiljöer i tätorten för att bibehålla en mångfacetterad miljö.

Filadelfia, Brösarp 12:29

Frikyrkobyggnaden är ett exempel på det tidiga funktionalistiska formspråket i övergången från den klassicerande perioden. Den putsade byggnaden innehåller en samlingsal och en lägre del byggd i vinkel som troligen innehöll bostad. Intill byggnaden finns ett litet uthus som troligen har samma ålder. Exteriört sett är byggnaderna väl bevarade, de är representativa för den framväxande frikyrko- och folkrörelsen. Byggnadens funktionalistiska formspråk är bibehållet.

Radhus

I Brösarp finns flera bostadsprojekt initierade av det dåvarande kommunala bostadsbolaget. Ett tidigt exempel är Brösarp 12:45, en radhusgrupp uppförd av Brösarps Kommunala Bostads AB 1957, samma

år som bostadsbolaget bildades. Byggnaderna präglas av material och form vanliga under 1950- och 60-talen. Huskropparna är länkade men inbördes förskjutna så att varje hus kan urskiljas. Gavelpartierna är murade i rött tegel och långsidorna är putsade i milda kulörer av grön och gult. Sadeltaken är täckta med sinuskorrugerad eternit. Trädgårdarna präglas av öppenhet och låg vegetation.

Några år senare, 1961/62, lät bolaget uppföra radhus vid Höjerensvägen. Byggmästare Artur Persson S:t Olof. Andra radhusprojekt i Brösarp kom 1969 då en byggfirma från Kivik uppförde en radhuslänga (Brösarp 13:10). Även under 1970- och 80-talen uppfördes radhus eller grupphusbebyggelse i Brösarp.

De två radhuslängorna på Brösarp 12:45, äger ett kulturhistoriskt värde genom att de är väl bevarade samt att de är ett av de första bostadsprojekt som uppförs i kommunal regi i Brösarp. Byggnaderna är tidstypiskt utformade med många ursprungliga detaljer såsom dörrar och taktäckningsmaterial. Det är viktigt att vid framtida underhåll bibehålla den tidstypiska färgsättningen och ytbehandlingen. Byggnaderna ligger inpassade i en sluttning på ett sätt som ansluter till uppförandetidens ideal.

Beskrivning av Brösarps östra delar

Brösarps östra delar präglas av friliggande bostadshus uppförda under 1950-80-talen. Bebyggelsen ligger ofta en smula indragen från gatan i kvartersliknande struktur. Det förekommer även senare grupphusbebyggelse i områdets södra och norra del. I området, vars mellersta del ligger längs Simrishamnsvägens sträckning, finns en del bebyggelse från 1920-30-talen. Bland annat finns en byggnad med café, samlingsal och en f.d. bio (Brösarp 9:8). Byggnaden har byggts om och till flera gånger. I denna del finns även samhällets livsmedelsaffär. Liksom det västra området gränsar detta område till vackra omgivningar och höjdskillnaderna i topografin ger möjligheter till utblickar.

Föregående byggnadsinventering

Sedan 1979 gäller en bevarandeplan i Brösarp, upprättad av Tomelilla kommun. I det föregående bevarandeprogrammet betonas Brösarps egenskaper som en gammal skånsk by. Byggnadsskick och detaljer som diskuteras anknyter till byggnadstraditioner från 1800-talet och tidigare. Ett område betecknat som värdefull miljö markerades på en karta. Denna miljö utgörs av fastigheter med

Brösarp 12:45

byggnader på båda sidor av en sträcka av Albovägen samt kyrkan och några byggnader strax sydväst om denna. I denna miljö anges byggnaderna vara kulturhistoriskt och/eller miljömässigt värdefulla. I bevarandeplanen ges anvisningar för byggnader inom område betecknat som värdefull miljö. Det ges också rekommendationer för underhåll av bybebyggelsen i övrigt. Några av de enskilt nämnda byggnaderna har sedan dess förändrats genomgripande utan hänsyn till de kulturhistoriska värdena. I bevarandeplanen diskuteras även detaljer och egenskaper hos äldre byggnader som ger dem deras karaktär i byn.

Den föregående bevarandeplanen har inte efterlevts i alla hänseenden och Brösarp 19:13 kan stå som exempel på följderna. I bevarandeplanen från 1979 nämns att huset uppfördes 1916 som ett bostadshus till en gård. Vid inventeringen 1979 beskrevs huset som uppfört i rött tegel med kälade fogar, taket är täckt med enkupigt rött tegel. Idag är huset genomgripande förändrat till följd av att fasaderna överputsats och att takteglet är utbytt mot svarta betongpannor. De vita korspostfönstren är skiftade till svarta enlufts-fönster med lösspröjs. Det finns möjligheter att vid en framtida ombyggnad åter ta fram en del av byggnadens ursprungliga kvalitéer.

I vilken omfattning den föregående bevarandeplanen haft det goda med sig att byggnaderna underhållits på ett kulturhistoriskt mer skonsamt sätt är svårt att avgöra. En bevarandeplan kan påverka attityder på lång sikt. Bevarandevärderingar är något som förändras över tid liksom perspektiven på vad som är kulturhistoriskt intressant. Vår utgångspunkt har varit att även 1900-talets Brösarp har kulturhistoriska värden att förmedla till kommande generationer.

Kulturlandskapet idag

Det största vattendraget i Brösarp är Verkeån. Som i många andra byar löper flera vattendrag genom byn. De flesta vattendragen ligger inte i åkermark vilket har medfört att de undkommit rätning och kulvertering. Detta är ett karaktärsdrag för Brösarp. Där vattendragen är belägna i åkermark har dock dikning och kulvertering skett.

Den mycket gamla landsvägen (Kristianstad-Ystad) finns fortfarande kvar till stora delar, trots att en ny väg har dragits. En sträcka på ca 500 m norr om stugkolonin Brunnsvik har dock försvunnit. Vägen mot Simrishamn är till stora delar en gatuväg genom Brösarp. När byn slutar har vägen också försvunnit på en sträcka av ca 200 m. Vägen västerut var enligt skifteskartan och skånska rekognoseringskartan en mindre väg men dock av vikt då detta var den väg som sockenborna i väster tog då de skulle till kyrkan. Denna väg finns kvar i hela sin sträckning förutom vid väg 19. Några få meter har rätats. Delar av vägen är dock bara mindre skogsväg. Vägen till Bengtemölla/Bockamöllan Brösarp har kontinuitet sedan minst 200 år. Denna väg, som än idag är obruten, berättar hur man tog sig till och från byn till Verkeåns möllor.

Naturgeografin i Brösarp har medfört att jordbruksintensifieringen under 1900-talet inte har påverkat landskapet i lika hög grad som i andra trakter. Åkerarealen har minskat en del och skogen har ersatt. Slätterängen vid vattendragen har försvunnit.

Norr om byn ligger Torparebron, ett antal små och enkla hus som uppfördes för socknens obesuttna.

Alléer är inget som kännetecknar Brösarp. Eftersom landskapet är kuperat och varierat med åker, bete och skog har inte behovet varit så stort. Man har inte erhållit den effekt i landskapet som man får i slättbygden där allén verkligen syns. Den pampiga gården Trulsbo har dock en allé som markerar en mindre infart till gården. Den löper från gården till Verkeån. Den är mäktig och förstärker intrycket av Trulsbo som en storgård. Gårdsalléerna har sina förebilder i godsens alléer. När bonden fick det bättre under 1800-talets andra hälft, ville han ofta efterlikna godsens och lät då plantera en gårdsallé för att visa gårdens välmåga. En skillnad i jämförelse med godsalléerna var att gårdsalléerna vanligen hamlades.

Brösarp 9:37 har en ensidig allé som är nyhamlad. Små buskage växer in i den och man kan nästan köra förbi den utan att lägga märka till den. Till sist finns en ensidig landsvägsallé av björk. Enligt häradskartan från 1926-34 fanns en av ovan

nämnda alléer, Trulsboallén. Förutom denna fanns inga alléer markerade på kartan.

Det som idag är karaktäristiskt för Brösarp är bytomten och det dramatiska backlandskapet. Dessa backar har historiskt sett odlats eller betats. Idag betas en del av backarna. Det finns således stora områden med mycket lång beteskontinuitet. Nästan hela Brösarps by är naturreservat. Mycket

har blivit planterat för att förhindra jordflykten, framförallt i byns södra delar. Dominerande trädslag är lövträd och tall. Här finns också inslag av lärk och gran. Dessa trädslag är sentida inslag och tillhör inte det traditionella kulturlandskapet. En ny stor björkplantering har tillkommit på åkermark vilket är negativt då det öppna landskapet redan är slutet till stora delar.

Åtgärder för Brösarp

Hur skall då det kulturhistoriska värdet bevaras? Byggnadernas karaktär bör bibehållas. Byggnaderna skiljer sig åt i ålder och utseende. Varje tid har sett byggnadsskicket varieras och förändras. Naturligtvis kan man uppfatta 1900-talets villa- och egnahemsbyggande som ett lika stort avsteg från traditionen som grupphusbebyggelse från 1980-talet. Att vi accepterar hur byn ser ut idag betyder inte att man ger fritt spelrum. Nyttillskott i och kring Brösarp ska anpassas till det befintliga. En god medvetenhet om samhällets kulturmiljövärden är en förutsättning för att bebyggelsemiljön ska bevaras på lång sikt. Av medvetenheten följer en önska om att sköta och underhålla byggnaderna. Hur ska då underhåll gå till?

Allmänna råd vid underhåll och ombyggnad

- Bevara den enkla karaktären i byn. Riv inte bodar och uthus. Plantera inte granar eller vintergrönt i eller i närheten av byn.
- De olika karaktärsdragen för byggnadstyperna som redogjorts för under kapitlet "Brösarp idag", bör bevaras för att ett högt kulturhistoriskt värde i Brösarp skall bibehållas. Karaktärsdragen har skiftat genom tiderna och därför är det viktigt att utgå ifrån varje enskild byggnads särdrag. Exempelvis är många skånska hus uppförda utan gavelutsprång och med litet eller inget takutsprång. Dessa byggnader ska inte förses med utskjutande tak med förebild i nordligare trähusbyggande.
- Det är inte endast "gamla" hus som har ett värde. Det kan finnas lika stor anledning att bevara ett välbevarat hus från 1950-60-talen som ett 1800-talshus. Skillnaden är att det idag finns fler bevarade efterkrigstida hus och det är bland annat därför som de inte värderas lika högt. Tänk

på att dagens ombyggnation och nyproduktion blir morgondagens kulturarv.

- Om man har behov av att inreda en vind eller bygga till är det viktigt att anpassa åtgärderna till byggnadens förutsättningar. Takkupor bör hellre göras små och fler än stora och få. I en del fall medför takkupor och tillbyggnader så stora förändringar att de helt ska undvikas. I många fall är det bättre att placera kupor eller takfallsfönster åt gårdssidan av huset. Uterum, garage och uthus bör ges en utformning som underordnar sig bostadshuset och tar hänsyn till detta.
- En byggnads karaktärsdrag kan vara bibehållna från den tid då den uppfördes. Den kan också vara präglad av senare förändringar och tillskott som gjorts. Om inte byggnaden utsatts för genomgripande förändringar som på ett avgörande sätt avviker från byggnadens karaktär, finns det ingen anledning att radera senare tiders tillskott. Det blir alltid en avvägning om man ska försöka "stilrestaurera" d.v.s. återföra byggnaden till en tidigare utformning eller om man ska betrakta förändringarna som intressanta årsringar i en pågående process.
 - Innan större åtgärder påbörjas är det bra att ta reda på så mycket som möjligt om byggnaden, till exempel genom att fråga tidigare brukare och grannar. Detta för att veta vilka material som använts och vilka förändringar som gjorts.
 - En byggnad bör underhållas kontinuerligt med små insatser. Det minskar risken för att stora genomgripande förändringar blir påkallade.
- Värdera det hantverksmässiga, med detaljrikedom och kvalitet. Även små detaljer kan ha en stor betydelse för hur en byggnad upplevs.
- Äldre fönster är ofta tillverkade i trä av hög kvalitet. I många fall är det en god idé att restaurera ett äldre fönster även om det ytligt ger intryck av att vara i dåligt skick. Även om

enstaka delar är dåliga kan en duktig hantverkare iståndsätta de flesta äldre fönster. Förutom kvalitetsaspekten har fönstren en stor betydelse för hur ett hus uppfattas. Ett äldre fönsterglas har estetiska kvalitéer som ett nyttillverkat glas inte besitter. Bågar och spröjs är avpassade efter byggnaden och gjorda för att passa just där. Att ersätta ett sådant fönster med ett fabriksstillverkat ger byggnaden ett mindre kulturhistoriskt värde. Även dörrar som är utformade efter byggnaden bör restaureras istället för att bytas ut. Lika lite som man skulle drömma om att sätta in en ny byrålåda i en äldre byrå borde man sätta in en ny icke anpassad dörr i ett äldre hus. Tänk på att underhåll och små reparationer alltid blir billigare än att köpa nytt. Om man trots allt väljer att sätta in nya fönster är det att föredra om man väljer de befintliga som förlaga.

- Kulörer på byggnader och plank påverkar inte endast den enskilda fastigheten utan även de omkringliggande. För att bibehålla en byggnads karaktär och dess kulturhistoriska värde bör dess färgsättning anknyta till den karaktär byggnaden domineras av.
- Blanda inte moderna tekniker och material med äldre. Exempelvis bör man inte laga skador på en mur putsad med kalkbruk med betong. Detta eftersom de båda brukssorterna har olika egenskaper och betongen är alltför stark vilket kan medföra skador på underlag eller omgivande putsytor.
- En del äldre tekniker kan förefalla tidsödande men kan på lång sikt faktiskt vara tidsbesparande om man utför ett grundligt förarbete. Exempel på det är målning med linolja på trä. En yta tidigare struken med linolja kan enkelt strykas med ny linolja. Fördelarna med en traditionell produkt som linolja är att effekten på lång sikt är känd. En del av de sentida produkterna fungerar inte så bra i samband med äldre underlag.
- En del material börjar bli besvärliga att få tag i, exempelvis eternit vilket även är farligt att bearbeta och deponera. Det finns produkter på marknaden som kan användas när man behöver komplettera exempelvis ett tak belagt med eternit. Som ersättning för eterniten finns exempelvis en asbestfri produkt kallad embonit. Andra material kan man få tag i hos firmor som

handlar med begagnat byggmaterial. Behöver man en gammal dörr eller ett fönster finns det ofta att få efter lite efterforskande.

- En del material har ytligt sett vissa likheter men valet av material kan ha avgörande konsekvenser för hur byggnaden eller miljön uppfattas. Exempel på detta är lertegelpannor kontra betongtegelpannor eller tegelimiterande plåt. En lertegelpanna ger ett smäckrare utseende än de grövre betongpannorna. Den tegelimiterande plåten ger ett stelt och livlöst utseende. En annan fördel med tegel är att materialet är mycket hållbart och behöver man ersätta en enstaka panna är det enkelt gjort till skillnad från att byta ett större stycke plåt.
- Trädgårdar kan innehålla stora kulturhistoriska värden förutom estetiska värden eller bruksvärden. I en del fall är trädgård och bebyggelse tänkta som en enhet. En äldre trädgård kan innehålla många äldre kulturväxter som ger fastigheten, och kanske ett helt kvarter, dess karaktär. Växterna i en trädgård kan ge mycket information om hur en byggnad använts. En äldre trädgård kan, liksom ett hus, dölja mycket som förtjänar att upptäckas. Låt därför en hel växtsäsong förflyta innan trädgården åtgärdas.
- Samspelet mellan byggnad och trädgård är viktigt. Ett äldre hus med en anpassad trädgård präglas av rabatter, trädgårdsland, fruktträd och gångar medan ett hus från 1970 kanske är omgiven av vintergröna växter och sammanhängande gräsytor.
- Vid nyproduktion ska hänsyn tas till omgivande bebyggelse. Här är byggnadens skala, fasadmaterial, takmaterial och takfallslutning viktiga. Det är viktigt att fundera på byggnadens läge på tomten och hur stor del av tomten som är lämplig att bebygga.

Särskilda riktlinjer för Brösarp

- De byggnader som minner om att byn har varit sockencentrum bör bevaras. Det gäller exempelvis den gamla skolan, det gamla apoteket, gästgiveriet med hus för tingsförhandlingar.
- Hur vägnätet i Brösarp ser ut beror mycket på

topografin. Det backiga landskapet har format slingrande oregelbundna vägar. Det är en kvalitet som bör bevaras. I anslutning till den äldre byn och till bäcken finns grusvägar som man bör bevara och inte låta asfaltera eller göra bredare.

- I Brösarp bör man också slå vakt om den befintliga bebyggelsen i övrigt. En stor del av bebyggelsen är uppförd under efterkrigstiden och i många fall är den väl bevarad och förtjänar därför att få bibehålla sin karaktär.
- Under kapitlet "Brösarp idag" finns två avsnitt som behandlar de olika byggnadstyper som finns företrädade i Brösarp och beskrivning av bebyggelsens karaktär.
- Äldre takmaterial som papp, simrishamnstegel, lertegel och eternit ger bebyggelsen karaktär och bör likaså bevaras.
- Järngrindar och nätstaket mellan betongstolpar och andra staket som är genomsiktliga och låga, passar den befintliga bebyggelsen. Avgränsningen åt gatan ger karaktär inte bara åt enskilda hus utan åt hela gatan.
- Vid tillägg och nybyggnation bör den utformas som låg bebyggelse. Det finns idag endast få byggnader i två våningar men många i 1½ plan. Vid nybyggnation bör fasadmaterial och takmaterial anpassas till intilliggande bebyggelse.
- Följa upp inventeringen med detaljplan i första hand i delområde 1, andra hand delområde 2 och i tredje hand delområde 3.

Om varsamheten i lagstiftningen

Varsamhet vid ändring av byggnad är ett begrepp som infördes i samband med antagandet av Plan och bygglagen. Kravet är uttryckt som en hänsynsregel eller utgångspunkt, som gäller vid alla ändringar, om- och tillbyggnader i hus. Lagens mening är att ändringarna skall göras med hänsyn till byggnadens karaktär. De värden som ger karaktären och som särskilt räknas upp i lagtexten är byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, konstnärliga och miljömässiga.

Lagen talar alltså om hur, på vilket sätt, ändringar skall utföras, inte att man inte får göra dem. Varsamhet kan bland annat innebära att:

- Bibehålla fönster och dörrars storlek, utformning och placering.
- Bibehålla fasadens karaktär dvs att inte putsa tegelfasader och omvänt att inte sätta tegel, trä eller plåt på putsade fasader.
- Det kan också innebära att vid ändring återställa fasader som klätts in med förvanskande material.
- Bibehålla takets karaktär dvs takvinkel, taksprång och taktäckningsmaterial samt anpassa takkupor till takets storlek och byggnaden i övrigt.
- Vid ommålning ge byggnaden en färgsättning som stämmer överens med byggnaden och dess omgivning.

Entrépartiet på Brösarp 12:21.

Utgångspunkter för kulturhistorisk värdering

Vår värdering utgår från att orternas bebyggelsekaraktär skall kunna bevaras och utvecklas. En ortskaraktär är uppbyggd av både allmänna drag i bebyggelsen som tak- och fasadmaterial, utformning, byggnadstyper m.m. samt särskilt tongivande byggnader. Till denna miljömässiga karaktär har vi också lagt kulturhistoriska aspekter. Syftet är att bevara och utveckla bebyggelsens allmänna karaktär och samtidigt kunna förstå en ortshistoriska utveckling genom bevarade byggnader och bebyggelsemiljöer.

Kyrkor är ofta landsbygdens största, äldsta och mest påkostade byggnadsverk. De dominerar miljön och många människor har en stark relation till kyrkobyggnaden. Kyrkor lyder under Kulturminneslagstiftningen. Samtliga kyrkor, kyrkogårdar och kapell har getts skyddsbestämmelser (q1). Prästgårdar ingår i den kyrkliga miljön och har också värderats högt.

I stort sett samtliga orter har sitt ursprung i bondbyar. För att denna karaktär skall kunna bibehållas har vi värderat bondgårdar som ligger inne i orterna högt. Välbevarade bondgårdar har föreslagits skyddsbestämmelser med exteriört skydd (q1) och andra har föreslagits skyddsbestämmelser (q2) eller varsamhetsbestämmelser (k).

Allmänna lokaler och verksamhetslokaler som skolor, fattighus, kommunalhus, folkrörelselokaler, smedjor, lokalföreningar, lanthandelsbutiker, etc speglar den historiska utvecklingen och har värderats högt. Mycket välbevarade byggnader har föreslagits skyddsbestämmelser (q1) och mindre välbevarade har föreslagits skyddsbestämmelser (q2) eller varsamhetsbestämmelser (k).

Järnvägen har haft stor betydelse för samhällsutvecklingen och järnvägsstationer och byggnader inom stationsmiljön har därför värderats högt. Välbevarade järnvägsstationer och andra välbevarade byggnader inom stationsmiljöer har föreslagits skyddsbestämmelser med rivningsförbud och exteriört skydd (q1). Mindre välbevarade järnvägsstationer har föreslagits skyddsbestämmelser med rivningsförbud (q2). För andra byggnader har föresla-

gits varsamhetsbestämmelser (k).

Bostadsbebyggelse har sällan föreslagits skyddsbestämmelser. Endast mycket välbevarade och ofta äldre bostadsbyggnader har föreslagits skyddsbestämmelser (q1). Välbevarad och typisk bostadsbebyggelse har föreslagits varsamhetsbestämmelser (k). För övriga befintliga byggnader gäller den generella varsamheten.

Beteckningar och skyddsbestämmelser som används vid tillämpning av plan- och bygglagen:

Ingen beteckning: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 1 § för ny bebyggelse samt generella krav på varsamhet för befintlig bebyggelse enligt 3 kap. 10 §.

k: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 10 §. Det gäller byggnader där varsamhetskravet särskilt skall uppmärksammas vid lovgivning och planläggning.

q1: innebär enligt 3 kap. 12 § rivningsförbud med exteriört skydd. Detta gäller de byggnader som idag har så välbevarade detaljer, som t. ex. originalfönster, originalputs, verandor med snickarglädje, att de inte går att byta ut eller övertäckas.

q2: innebär enligt 3 kap. 12 § rivningsförbud och stomskydd. Detta gäller de byggnader som har en stor historisk betydelse men som inte är så välbevarade i alla detaljer eller originaldelar. Det gäller också sådana byggnader vars fasader blivit inklädda men som är möjliga att återställa.

Kulturhistorisk värdering av bebyggelsen i Brösarp

Värderingen ger en vägledning till hur och vilken bebyggelse som särskilt bör uppmärksammas vid lovgivning och/eller ges varsamhets- och skyddsbestämmelser i planarbetet. För att underlätta detta arbete hänvisar våra värderingskategorier direkt till den uppdelning som finns i plan- och bygglagen.

Samtliga fastighetsbeteckningar i Brösarp. b1 betyder byggnad 1, b2 byggnad 2 osv. Byggnad 1 betecknar bostadshus och övriga byggnader är ekonomihus och dylikt.

q1

11:4 b1-4
12:22 b1-2
12:29 b1-3
12:6 b2
19:1 b1-3
35:2 b1
41:1 b1
59:4 b7 sandsilon
6:21 b1
86:1 b1
88:1 b1-2 kyrka, bårhus
89:2 b1-2 f.d. skola, f.d. lärarebostad

q2

11:3 b1-3
12:5 b1-2
43:1 b1-2
6:23 b2
9:13 b1

k

12:14 b1
12:16 b1-2
12:17 b3
12:21 b1-3
12:42 b1-2
12:45 b1-8
12:46 b1
12:6 b1
12:96 b2
13:2 b2-4
22:1 b1
31:2 b1
38:1 b1-2
39:1 b1
41:1 b2
46:1 b1-2
49:11 b1
59:4 b1-4, 6, 8
6:12 b1
6:23 b1, b3
6:24 b1-2
73:2 b1-3
74:3 b1
78:2 b1
79:2 b1-b3, b5, b6
81:1 b1
86:1 b2
9:18 b1
9:19 b1-2
9:26 b1-3
9:28 b1

Skötselråd för omgivande landskap

Den mest värdefulla allén i Brösarp är Trulsboallén. Det är den enda allén med kontinuitet och den löper upp till en stor utflyttad gård. Träden i en allé skall stå öppet och solbelysta eftersom allén skall synas tydligt i landskapet och det skapar också goda

förutsättningar för insekter, lavar, mossor, fåglar och fladdermöss. Alléerna kräver därmed årligen skötsel i form av beskärning, röjning av mark- och undervegetation samt borttagande av stamskott. Beskärning sker säkrast i juli-augusti-september. Inga grenar över 10 cm i diameter bör skäras bort.

En skyddszon bör anläggas utmed åkermark, zonen bredd bör vara minst sex meter. Denna zon bör inte odlas för att undvika skador på trädens rotsystem.

Vattendragen är något som karaktäriserar Brösarps by. Här finns ett flertal vattendrag med Verkeån som självklar pulsåder. Skyddszon bör anläggas utmed åkermark, minst sex meter. Här bör man inte sprida bekämpningsmedel och konstgödning. Det är av stor vikt att inga kemikalier hamnar i vattnet. De öppna vattendragen är inte bara kulturhistoriskt intressanta utan även av stor vikt för insekter, fjärilar, fåglar, däggdjur osv.

Kvarvarande äldre vägnät bör bibehållas. Mest intressant är landsvägen Kristianstad-Ystad som trots att en ny väg dragits förbi Brösarp till stora delar fortfarande finns kvar. Vägarnas bredd, vägmaterial och sträckning bör ej ändras.

Det som idag är karaktäristiskt för Brösarp är bytomten och det dramatiska backlandskapet. Dessa backar har historiskt sett odlats eller betats. Idag betas en del av backarna. Det finns således stora områden med mycket lång beteskontinuitet. Nästan hela Brösarps by är naturreservat vilket bör vara ett tillräckligt bra skydd för att landskapet skall fortsätta att betas. Mycket har blivit planterat för att förhindra jordflykten, framförallt i byns södra delar. Dominerande trädslag är lövträd och tall. Här finns dock inslag av lärk och gran vilket man i framtiden bör undvika. Dessa trädslag är främmande inslag och passar inte in i kulturlandskapet. En ny stor björkplantering har tillkommit på åkermark vilket är negativt då det öppna landskapet redan är slutet till stora delar.

Handlingsprogram

Tomelilla kommun har det yttersta ansvaret för kulturmiljöerna i kommunen. Därmed inte sagt att kommunen skall svara för att kulturmiljöerna tas om

hand och så har heller aldrig varit fallet. De största insatserna utförs, och har alltid utförts, av enskilda i samband med underhåll av fastigheter och brukande av landskap.

Ett kulturmiljöprogram är en bra grund för kulturmiljöarbetet i kommunen. Det kan emellertid inte stå som ensam garant fört att kulturmiljöerna bevaras och utvecklas på ett positivt sätt. Kulturmiljön är som miljön i övrigt en del av samhällslivet och förändras i takt med detta.

Större förändringar, som konjunkturer, strukturförändringar inom jordbruket och inträdet i EU, kan den enskilda kommunen inte råda över utan måste istället följa och anpassa sig efter dessa. Olika typer av handlingsprogram måste därför tas fram så att kulturmiljöarbetet kan vara aktivt, följsamt och en självklar del av samhällsutvecklingen.

Ett handlingsprogram för kulturmiljöarbetet Tomelilla kommun bör innehålla följande punkter:

Förankring. För att kulturmiljöprogrammet skall få avsedd effekt krävs att den förankras. För att kunna förankra kulturmiljöprogrammet ut i kommunen krävs att detta är förankrat internt inom kommunen. Ett kulturhistoriskt perspektiv, eller att en kulturmiljö berörs, kan finnas med i ett stort antal beslut. Det är således inte bara en angelägenhet för miljö- och byggnadsnämnden eller nämnden för kultur, fritid och turism utan för hela den kommunala förvaltningen.

Utbildning. Trots att människan i det moderna samhället är mer rörlig än tidigare så är vardagsmiljön fortfarande begränsad. Kunskap om vardagsmiljöns historiska framväxt och kvalitéer är avgörande för hur man förhåller sig till den. Denna kunskap förmedlas bäst genom att studier av vardagsmiljön läggs in i skolarbetet på alla nivåer, från förskola till gym-

nasium. Kulturmiljöprogrammet, och särskilt den Kulturhistoriska översikten, kan i många sammanhang vara en lämplig utgångspunkt för sådana studier.

Hembygdsrörelsen. Hembygdsföreningarna är ideella organisationer som värnar och levandegör kulturarvet. I Tomelilla kommun utför de ett omfattande arbete och vårdar också ovanligt många byggnader med stora kulturhistoriska värden.

Fysisk planering. Kulturmiljöprogrammet bör vara en självklar utgångspunkt i hanteringen av bygglov- och planärenden samt ligga till grund för den översiktliga planeringen.

Kulturturism. Kulturturism är en ständigt ökande näring och det finns goda förutsättningar för kulturturism i Tomelilla kommun. Kulturmiljöprogrammet är ett bra stöd i detta arbete och i samarbetet med näringsliv, hembygdsföreningar och turistorganisationer.

Landsbygdsutveckling. Lantbruket har under senare delen av 1900-talet genomgått en omfattande strukturförändring. Sedan inträdet i EU finns landsomfattande program och stöd för omställning av jordbruket och landsbygdsutveckling. Ett levande jordbruk och en levande landsbygd är avgörande för flertalet kulturmiljöer i Tomelilla kommun. Kommunen bör därför aktivt arbeta med landsbygdsutveckling i samarbete med byalag, lantbrukare och deras organisationer.

Informationsinsatser. Kulturmiljöprogrammet bör helt eller delvis vara tillgängligt på kommunens hemsida. Andra viktiga insatser är skyltning, broschyrer och guidning.

Litteraturtips

Byggnadsvård

Idag finns ett stort antal titlar med anknytning till byggnadsvård och traditionella tekniker samt material. Nedan ges några exempel.

Barup, K. & Edström M., Handbok i sydöstkånska byggnadsteknik." Sydöstra Skånes Samarbetskommitté SÖSK. Ystad 1993.

Björk, C., Kallstenius, P. & Reppen, L., "Så byggdes husen 1880-1980". Statens råd för byggnadsforskning och Stockholms stadsbyggnadskontor 1983.

Björk, C. & Reppen, L., "Så byggdes staden". Svensk byggtjänst, Västervik 2000.

"Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper". Informationsblad från Riksantikvarieämbetet, 1989.

Drejer C, Jerkbrant C., Wikner, C-E, "Arkitekter om färg och måleri". Stockholm 1992.

Engdahl, C., Dranger-Isfält, L., "Bostadsbebyggelsen från 1930- och 40-talen, varsam ombyggnad". Byggeforskningsrådet Stockholm 1989.

Engdahl, C., & Dranger-Isfält, L., "Stenhusen 1880-1920, varsam ombyggnad". Byggeforskningsrådet, Stockholm 1983.

"Fönster, historik och råd vid renovering". Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Stockholm 1996.

Gysinge katalog: "Reservdelar till gamla hus."

"Hantverket i gamla hus". Byggförlaget och Svenska föreningen för byggnadsvård, 1998.

Hidemark, O., Stavenow-Hidemark, E., Söderström, G. & Unnerbäck, A., "Så renoveras torp och gårdar". Västerås 1995.

Holstein, Å., "Köpa hus" Svensk byggtjänst, Oskarshamn 2000.

Humble, O., (red.), "Äldre murverkshus, reparationer och ombyggnad". Byggeforskningsrådet Stockholm 1990.

"Kulturminnesvårdsprogram för Skåne. Del Kristianstads län". Länsstyrelsen i Kristianstads län, 1984.

Torgny Ove: "Skånelängor". Lund 1975.

"Tänk efter före - vid ändringar och underhåll av byggnad". Boverket 2000.

Landskapsvård

Bengtsson, R. M.fl. 1996. "Svenska landsvägsalléer". SLU. Alnarp.

Bergendorff, C. & Emanuelsson, U. 1982. "Skottskogen - en försummad del av vårt kulturlandskap". Sv.Bot.Tidskrift. 76:91-100

Blomkvist, N. 1993. "Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer". Utbildningsradion, Stockholm

Brusewitz, G. & Emmelin, L. 1985. "Det föränderliga landskapet". Stockholm.

Campbell, Å. 1935. "Emellan skogen och plogen". Sv. Kulturbilder. Band 4.

Campbell, Å. 1928. "Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet". Uppsala universitet.

Cserhalmi, N. 1997. "Fårad Mark". Bygd och Natur 1997, Stockholm

Dahl, S. 1989. "Studier i äldre skånska odlingsystem". Meddelanden serie B 69, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Edman, S & Hagman, T. 1988. "Bondens landskap". Svenska Naturskyddsföreningens årsbok.

Edman, S & Axelsson, T. 1996. "Erik och Sigvard - men sen då? Folk och få på tröskeln till 2000-talet". Örebro.

Ehrensvärd, U. 1985. "Fältmättningsbrigadens rekognosceringskarta över Skåne 1812-20.

Ekeland, K. & Svensson, R. (red). 1996. "Äldre tiders odling - trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs". Nordiska förbundet för kulturlandskap, Hudiksvall.

Ekstam, U. & Forshed, N. 1996. "Äldre fodermarker". Naturvårdsverket, Stockholm.

Ekstam, U. Aronsson, M & Forshed, N. Ängar. "Om naturliga slättermarker i odlingslandskapet". Stockholm.

Emanuelsson, U. M.fl. "Det skånska kulturlandskapet". Lund.

Emanuelsson, U. 1987. "Skånes vegetationshistoria. Svensk geografisk årsbok 63". Lund.

Gadd, C. (red). 2000. "Den agrara revolutionen. 1700-1870". Stockholm.

Hedin, P. 1997. "Ett historiskt landskap. Strövtåg under fyra årstider".

- Jordbruksverket. 1998. "Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden". Jönköping.
- Linné, C. von. 1751. "Skånska resa - förrättad år 1749". Sydow, C-O. (red.). Stockholm.
- Länsstyrelsen i Kristianstad Län, 1996, "Från Bjäre till Österlen".
- Länsstyrelsen i Kristianstad Län, 1995, "Den skånska allén".
- Myrdal, J. (red). 1999. "Jordbruket under feodalismen 1000-1700", Stockholm.
- Nilsson, P. 1997. "Den gamla byn". Stockholm.
- Rackham, O. 1995. "The history of the countryside". London.
- Riksantikvarieämbetet. Mårten Sjöbeck. 1998. "Fotografier av ett svunnet kulturlandskap". Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet. 1993. "Vad berättar en by? Studier till kulturmiljöprogram för Sverige".
- Riksantikvarieämbetet. 1996. "Odlingslandskapet - en lång markanvändningshistoria".
- Riksantikvarieämbetet. 1994. "Skötsel av kulturvärden i odlingslandskapet". Faktabladserie
- Sporrong, U. 1996. "Odlingslandskap och landskapbild. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige". Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Helmfrid, S. (red). 1994. "Kulturlandskapet och bebyggelsen". Stockholm.
- Selinge, K-G (red). 1994. "Kulturminnen och kulturmiljövård". Stockholm.
- Tollin C. 1991. "Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården". Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Welinder, S. (red). 1998. "Jordbrukets första fem-tusen år 4000f.Kr. - 1000 e.Kr". Stockholm.

Källor - arkiv och litteratur

- Carlberg G/Nilsson P/Johansson F. 1986. En bok om Brösarp. Brösarps bygille. Tomelilla.
- Gillberg J. L. 1980. En historisk, topographisk, oekonomisk beskrifning öfver Christianstads län 1767.
- Jonsson L. 1985. Från egnahem till villa - enfamiljshuset i Sverige 1950-1980.
- Linné von, C. (1975). Skånska resa - förrättad år 1749.
- Länsstyrelsen i Kristianstads län. 1982. Från Bjäre till Österlen - Kulturminnesvårdsprogram för Skåne, del Kristianstads län.
- Peyronson G. 1988. Monteringsfärdiga trähus från Fredrik Blom till AB Elementhus. examensarbete i arkitektur husbyggnad CTH
- Tuneld, J. 1924. De skånska prästrelationerna.
- Wallin, C (red). 1981. Kristianstads län 1762, en ekonomisk-topografisk beskrivning.
- Lantmäteriet i Kristianstad, kartor med tillhörande handlingar
- Lantmäteriverket i Gävle, kartor
- Regionmuseets topografiska arkiv

Lagstiftning

”Det är särskilt beträffande lantsamhällen, som lagar och författningar kunna vara till stor nytta, i den mån de icke endast rent negativt hindra ett fult och olämpligt byggande, utan även i direkt positiv riktning bidraga till att framalstra det ändamålsenliga och vackra, samt att befästa känslan härför hos den enskilde.” Citatet är taget ur *Praktiska och hygieniska bostäder. Betänkande och förslag* av Osvald Almqvist, Stockholm 1921.

Citatet ovan är med sin smakfostrande hållning förläggat men speglar samtidigt lagstiftningens dubbla natur. Våra lagar är ett stöd för att bevara sådant som är värdefullt samtidigt som det givetvis kan upplevas hindrande och byråkratiskt. Som privatperson kommer de flesta i kontakt med kulturmiljövärden i lagstiftningen i samband med att de skall göra en om-, till-, eller nybyggnad. Det kan då gälla att byggnaden i sig eller miljön kring den har särskilda kulturvärden eller att det finns en fornlämning på tomten.

De krav på hänsyn, varsamhet och skydd som finns för bebyggelsens kulturvärden kan jämföras med hastighetsbestämmelserna i trafiken. I tätbebyggda samhällen får man köra i 50 km/h och på vissa gator, som vid skolor, bara i 30km/h. Utanför samhällena ökar högsta tillåtna hastighet till 70 km/h ända upp till 110 km/h på motorväg. Förutsättningarna för att få köra är att man har körkort och att fordonet är skattat och besiktigt.

När det gäller reglerna för kulturvärden i bebyggelsen är det inom samlad bebyggelse som kraven på anpassning och varsamhet är som störst och vid särskilt värdefulla byggnader finns krav på skyddsbestämmelser. Utanför tätbebyggt område gäller fortfarande varsamhet men kraven är inte så höga och inom exempelvis nyare industriområden ställs ofta låga krav på anpassning och varsamhet.

Ansvaret för skydd och vård av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och byggnadsmiljöer är fördelat på stat, kommun och enskilda. Som instrument har samhället inrättat olika typer av bestämmelser i lagstiftningen samt i vissa fall ekonomiska stöd. Staten skall ge skydd åt det allra värdefullaste och har

huvudansvaret för ett långsiktigt bevarande. Statens instrument är Kulturminneslagen, KML och Miljöbalken genom vilka kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer kan få status av byggnadsminne, riksintresse, naturreservat eller kulturresevat. På kommunal nivå kan byggnader och bebyggelsemiljöer bli skyddade i detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen, PBL. Det bästa skyddet och den bästa vården får bebyggelsen av alla de intresserade ägare som vårdar merparten av den svenska kulturmiljön.

Plan- och bygglagen, PBL

Med stöd av plan- och bygglagen kan kommunerna ge kulturhistoriskt värdefulla byggnader och byggnadsmiljöer ett skydd mot rivning eller förvanskande ändring genom att meddela skyddsbestämmelser, så kallad q-märkning i detaljplanen. Q-märkning sker med stöd i plan- och bygglagens **3 kap 12§**: *Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.*

Andra byggnader och byggnadsmiljöer som också har ett kulturhistoriskt värde fast av mindre dignitet kan i stället tillskrivas ett varsamhetskrav i detaljplanen genom k-märkning. Denna tar stöd i plan- och bygglagens **3 kap 10§**: *Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara.* Lagtexten innebär inte ett förbud mot ändring av byggnader utan syftar till att styra ändringarna så att de utförs varsamt.

Miljöbalken

Miljöbalken som trädde i kraft den 1 januari 1999 utgör en samordnad och skärpt miljölagstiftning för en hållbar utveckling. Den smälter samman regler från femton tidigare miljölagar, däribland naturvårdslagen. Miljöbalken bildar en övergripande lagstiftning som rör all miljöpåverkan. Två av målen i miljöbalken är att värdefulla natur- och kulturmiljöer ska skyddas och vårdas samt att den biologiska

mångfalden ska bevaras. Skydd av naturen kan ske genom speciella områdesskydd så som nationalpark, naturreservat och kulturresevat.

Nationalpark, 7 kap. 2§: Ett mark- eller vattenområde som tillhör staten får efter riksdagens medgivande av regeringen förklaras som nationalpark i syfte att bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick.

Naturreservat, 7 kap. 4§: Ett mark- eller vattenområde får av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturreservat i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet. Ett område som behövs för att skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter får också förklaras för naturreservat.

Kulturresevat, 7 kap. 9§: Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. På ett sådant område skall bestämmelserna i 4-6 §§ tillämpas. Att det inom ett område finns en byggnad som är skyddad som byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller fast fornlämning enligt lagen om kulturminnen m.m. hindrar inte att området förklaras som kulturresevat.

Kulturminneslagen, KML

Lagen om kulturminnen omfattar bestämmelser om byggnadsminnen, fornminnen, kyrkliga kulturminnen samt skydd mot utförsel av vissa äldre kulturföremål. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer har överinseende över kulturminnesvärden i landet. Vidare åligger det ämbetet att utarbeta allmänna råd inom verksamhetsområdet. Bestämmelserna i KML reglerar skyddet för den del av vårt kulturarv som utgörs av de från kulturhistorisk synpunkt särskilt värdefulla byggnaderna i icke statlig ägo. Bestämmelserna i KML ger möjlighet att utfärda skyddsföreskrifter så att olämpliga och kortsiktiga förändringar inte kommer till stånd. Fråga om en byggnad bör förklaras som byggnadsminne kan väckas av var och en genom ansökan eller tas upp av länsstyrelsen på eget initiativ. Det är länsstyrelsen som har i uppgift att besluta om byggnadsminnes-

förklaring enligt kulturminneslagen. Vidare åligger det länsstyrelsen att utfärda skyddsföreskrifter, se till att dessa följs samt ge råd till ägare av byggnadsminnena vid vård och underhåll av byggnaden i fråga.

Vilka objekt som kan bli byggnadsminnesförklarade regleras i Kulturminneslagens **3 kap 1§:** *En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.* Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

Riksintresse

Ett område av riksintresse för kulturmiljövården är en kulturmiljö som är unik eller speciell i en region, riket eller internationellt sett. Riksintressena ska representera hela landets historia från förhistorisk tid fram till nutid. Kulturmiljöer av riksintresse ska bland annat visa hur människan utnyttjat tillgängliga naturresurser, samhällets utveckling, näringsliv, sociala villkor, byggnadsskick och olika estetiska ideal. Av de ca 1700 riksintresseområden som finns i Sverige hittar vi till exempel jordbruksbyar, fiskelägen, medeltida stadsmiljöer, 1900-talsförorter, arbetarbostäder, herrgårdar, gruvor och sågverk, förhistoriska gravfält samt moderna kyrkogårdar.

Att ett område är av riksintresse betyder att miljön är skyddsvärd ur ett nationellt perspektiv, men inte att miljön automatiskt är skyddad. Riksintressen finns förutom för kulturmiljövården även för naturvård och friluftsliv. Ett riksintresse är en signal om att här finns så höga värden att kulturmiljön har företräde vid en avvägning med motstående intressen, förutsatt att de motstående intressena inte är av riksintresse. Det är också en signal om att i dessa områden kan länsstyrelsen/staten gå in och upphäva kommunala beslut, om man ej finner kulturvärden tillräckligt beaktade.

Hanteringen av riksintressena regleras i miljöbalkens **3 kap 6§** som säger att *Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hän-*

syn till friluftslivet skall så långt det är möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Det är Länsstyrelserna som har ansvaret att föra ut "statens anspråk" för kulturmiljövården till kommunerna, som i sin översiktsplan (ÖP) ska redovisa områden av riksintresse och ange hur riksintresset ska tillgodoses i samhällsplaneringen.

Litteraturhänvisningar

- "Kulturminneslagen". Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1989.
- Rubenson, S. "Miljöbalken. Den nya miljöretten". Stockholm, 1999.
- "Kontinuitet och förnyelse – Kulturmiljöarbetet i kommunerna". Svenska kommunförbundet, Stockholm, 1999.
- "Kulturvärden i detaljplan", Johansson, C. (red) Boverket, 1999.
- "Kultur i grunden". Persson, I., Westerlind, A. M.,

Boverket, Malmö, 2000.

- "Områdesbestämmelser – en vägledning". Persson I., Boverket Allmänna råd 1999:2.
- "Boken om detaljplan och områdesbestämmelser". Boverket Allmänna råd 1996:1.
- "Boken om MKB för detaljplan", Jonsson, G. & Palm I., Kristianstad, 2000,
- "Fastigheter med kulturskydd". Sundsvik, L. Svenska Kommunförbundet, Stockholm, 1997.
- "Ombyggnad. Varsamhet vid ändring" (Byggvägledning 15), Nordling, L. & Reppen, L. Svensk Byggtjänst, Västervik, 2000.
- "Tänk efter före – vid ändringar och underhåll av byggnad". Boverket, 2000.

Internetsajter

- Boverket: www.boverket.se
- Rixlex: www.riksdagen.se/debatt
- Riksantikvarieämbetet: www.raa.se
- Miljöbalken: www.notisum.se/mp/sls/lag/19980808.htm

Ordlista

absid, halvrund eller mångkantig, vanligen med en halvkupol täckt byggnadsdel på kyrka i öster, i synnerhet förekommande som koravslutning.

allmänning, mark eller vatten som ägs eller nyttjas av en samfällighet, by, socken, härad eller kronan.

blockförband, murförband bestående av omväxlande bindskift och löpskift. Stötfogarna i både bindskiftena och löpskiftena står lodrätt ovanför varandra varigenom avtrappningarna och förtagningarna är lika i vartannat skift.

brydestua, se linbastu.

bytomt, det område inom vilket byns bebyggelse låg från tidig medeltid fram till enskiftet vid 1800-talets början. De medeltida lämningarna som finns inom området är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister.

cementtegel, fasadstenar av cement med samma mått som tegelstenar. Användes kring sekelskiftet i tegelfasader främst som dekor i form av lister och omfattningar.

ensäde, odlingsystem som innebar årligen återkommande odling av en gröda på samma åker.

fasettlagd eternit, plana kvadratiska eternitplattor lagda på diagonalen.

fideikommiss, lös eller fast egendom, som inte får avyttras och om vilken är stadgat att nyttjanderätten i tur och ordning ska tillfalla vissa personer, i regel medlemmar av en familj.

Fossil åkermark, övergiven forntida eller medeltida åkermark.

frontespis, ovan taklist på byggnad utskjutande och vanligtvis gavelformat parti med fönster.

fronton, 1 se *frontespis*. 2 triangel- eller segmentformad prydnadsgavel som kröner dörrar och fönster.

frälse, de två stånden, adel och präster, som var befriade från att betala skatt.

funktionalismen, arkitekturepok som från och med 1930-talet präglade byggnadsstilen, ibland liktydigt med modernismen. Funktionalistiska byggnader, kallade funkishus, från 1930-talet karakteriseras av putsade ljusa och släta fasader, stora fönster i långa band eller fördelade tre och tre, platta tak och en stram och återhållsam detaljutformning. Under 1940- och 50-talen fick husen, framförallt i Skåne, oftast fasader i tegel och det platta taket byttes mot ett flackt sadeltak.

fälad, skåniskt ord för betesallmänning, gemensam betesmark som låg utanför byn.

förband, murförband, sätt att fördela tegelstenar i mur så att hållfasthet uppnås.

gatehus, i Sydsverige ett hus beläget utmed den så kallade bygatan på byns gemensamma mark, beboddes av hantverkare eller lantarbetare som inte hade egen mark att bruka.

gesims, vågrätt profilerat listverk på fasad, väggfält eller dörr- respektive fönsterkrön. En gesims som löper längs hela fasaden under takfoten kallas gördel- eller huvudgesims.

hamling, kvistning av lövträd, företrädesvis pil och ask, för foder till kreatur.

hemman, kameral benämning på jordbruksfastighet som mättes i mantal, beroende på skatteförmåga. En gård med normal skattekraft åsattes ett helt hemmantal eller mantal. Efter de ändamål skatten användes indelades dessa i krono- frälse- eller skattehemman.

hemmansklyvning, lantmäteriförrättning varvid en fastighets mantal delades i kvotdelar.

homeja, halvcirkelformad takutbyggnad med en lucka eller ett vanligtvis halvcirkelformat fönster, ett så kallat lunettfönster.

holländare, väderkvarn med huv som går att snurra efter vindriktning.

hoveri, en form av dagsverke som bönderna skulle fullgöra på godsherrens huvudgård. Hoveriet var en del av betalningen till godsherrn för användandet av mark eller bostad. Hoveriet är känt sedan medeltiden men blev inte allmänt utbrett förrän godssystemet utvecklades till att bestå av en huvudgård med underliggande bondgårdar. Systemet kulminerade under 1700-talet och förekom ända in på 1800-talet.

hoveribonde, bonde som utförde dagsverke på hoverigård.

hägnad, stängsel eller gårdsgård kring odlad mark, skydd mot människor och djur.

Häradskartan, ekonomiskt kartblad upprättat 1926-1934.

inmark, inhägnad mark som låg närmast byn och som bestod av åker och äng.

inäga, eller inägomark, till ett hemman tillhörande uppodlad mark.

jugend, arkitekturstil som karakteriseras av putsade fasader, fönster med spröjsade överluffer, glaserade tegelpannor, organiska former samt växtornament. Hus i jugendstil är byggda från tiden omkring sekelskiftet och fram till 1910-talet.

kor, del av kyrkobyggnad som ansluter till långhuset i öster där högaltaret och även oftast kören har sin plats, avslutar kyrkan åt öster då absid saknas.

korspostfönster, fönster med korsformad tvär- och mittpost som avdelar fyra lufter.

klassicism, arkitekturstil vars formspråk är hämtat från antikens byggnadssätt. En byggnad uppförd i klassiserande stil karakteriseras främst av symmetri och arkitektoniska element så som frontoner, frontespiser, lisener och rusticeringar. Under 1800-talet präglades framförallt byggnader av offentlig karaktär av nyklassicismen. På 1920-talet fanns tydliga klassiserande tendenser som levde kvar i följande årtionden.

korsvirke, bärande stomme kallad timra utformad av korsande bjälkar och stolpar. Träkonstruktionen består av syll (fotträ), väggband (lejd) stolpar, löshult och bindbjälkar. Facken är oftast fyllda med flätverk av störor och vidjor som packades med kline, det vill säga lera blandat med sand, halm och boskapshår, som kalkmålades. Tegel som fyllnads-material blev vanligt först under andra hälften av 1800-talet.

kryssförband, murförband bestående av omväxlande löpskift och bindskift (koppskift) med stöt-fogarna i bindskiften placerade lodrät över varandra så att löpskiften förskjuts med en halv sten för varje löpskift. Bindskiften består av tegelstenar som förbinder muren med det bakomliggande skiftet genom att kortändarna (kopparna) vänds utåt.

lejd, dialektalt uttryck för remträ i en korsvirkeskonstruktion.

linbastu, för torkning av linet som ett led i linberedningen, även kallad brydestua.

lisen, vertikalt, slätt murband som skjuter ut förhållandevis obetydligt en bit från fasaden, saknar till skillnad från en pilaster kapitäl och i regel även bas.

locklistpanel, träpanel av stående bräder vars mellanrum överlappas av en vanligen något profile-rad list.

lockpanel, träpanel av stående bräder vars mellanrum överlappas av lika breda bräder.

löpskift, murförband som bara består av löpskift, dvs tegelstenar med långsidan utåt. Fasaderna med löpskift ingår inte i en bärande konstruktion till skillnad från block- och kryssförband.

löshult, tvärså som är intappad mellan två stolpar i en korsvirkes- eller skiftesverkskonstruktion.

mansardtak, yttertak brutet åt båda fallen, vanligen ett brutet sadeltak.

mantal, äldre mått på en jordbruksfastighets skatteförmåga.

Masonite, produktnamnet för träfiberskiva, uppkallad efter sin uppfinnare amerikanen W. H. Mason.

modernism, se funktionalism.

märgelgrav, kalkhaltig jordart av lera och finfördelad kalcit, användes för gödsling av kalkfattiga åkrar.

Patronatsrätt, en stormans befogenhet att tillsätta församlingspräst.

pilaster, flat väggpelare med bas och kapitäl, vanligen utskjutande förhållandevis obetydligt framför murlivet. Kan betraktas som en mot muren tillplattad kolonn och ansluter i klassiserande arkitektur som regel till någon av kolonnordningarna - dorisk, jonisk, korintisk eller toskansk.

plattgård, gård som uppstod under enskiftet genom sammanslagning av flera andra arrendegårdar på initiativ av godsägaren. Den nya gården fick ofta en herrgårdslig anläggning och drevs av en storarrendator.

pulpettak, yttertak med ett snedsluttande takfall.

pärlfog, även kallad rundfog, utförs med speciella profilslevar. Pärlfogen var vanligt förekommande i det sena 1800-talets byggnader med maskinslaget fasadtegel.

risalit, framskjutande murparti, oftast på mitten av en byggnad.

risbygd, småskalig jordbruksbygd belägen mellan skogsmark och slätt.

riseke, ek som inte går att använda till timmer, d.v.s. som inte har en rak och fin stam. Inventeringar från 1700- och 1800-talen talar om risekar till skillnad från timmerekar.

risgärde, gärde uppbyggt av flätat ris.

rustik/rusticering, murverk av råhuggna eller enkelt profilerade kvaderstenar som skjuter ut framför murlivet, kan efterliknas på putsade fasader eller genom målning, återfinns oftast på hörn, socklar samt runt fönster- eller dörröppningar.

råmärke, gränsmärke.

Sidiplatta, produktnamn för en typ av fasadplatta av asbestcement med invalsat pigmentskikt.

Simrishamnspanna, flat lertegelpanna med en vertikal upphöjd ås på mitten, tillverkningsort Simrishamn.

skifte, jordreform som syftade till att samla en gårds spridda enheter till rationella brukningsenheter. Lagen om storskiftet från 1734 byggde på

solskiftet som snart skulle visa sig vara ett ineffektivt system. Först omkring 1800 var storskiftet genomfört i hela Sverige med undantag av Gotland och Dalarna. Flera förordningar följde under årens lopp och 1803 ersattes storskiftet med lagen om enskifte. Förordningen om laga skifte som kom 1827 innebar att oskiftade ägor delades och redan skiftade ägor omfördelades så att mark med bra beskaffenhet och belägenhet kom samtliga brukare till del. Utflyttningsskyldigheten medförde att byarna sprängdes.

skiftesverk, väggkonstruktion med liggande bräder infällda i en stomme av stående stolpar som hålls samman nedtill av en syll (fotträ) och upptill av ett väggband (lejd). De infällda bräderna kallas bålar varifrån benämningen bålahus kommer.

skvaltkvarn, vattenkvarn med litet, vågrätt liggande drivhjul.

Skånska rekognosceringskartan, topografisk kartläggning som omfattar större delen av Skåne, framställdes av militära skäl av den sk Fältmättningsbrigaden under tiden 1812–1820.

spröjs, vertikal eller horisontal trälist mellan glasrutor, ej fönsterluftsskiljande.

sparrände, se taktass.

spritputs, en typ av stänkputs blandad med ärtsingel eller krossad sten i storleken 5-8 mm som ger fasaden dess grova yta.

staggvall, stagg är ett grässlåg.

stationssamhällesarkitektur, bebyggelse av representativ karaktär som anlades vid stationen i rätvinkliga kvarter då byarna i slutet av 1800-talet fick järnvägsförbindelse. Hotell, affärer och större villor byggdes i närheten av stationen. Husen var uppförda i en eller två våningar med påkostad utformning i tegel, natursten och puts.

stubbamölla, väderkvarn där hela kvarnhuset är vridbart kring en central stolpe.

surskog, skog som växer i fuktig mark.

syll, virkesdel i korsvirkeskonstruktion, utgör upplag för bärande vägg eller bjälklag.

sättugn, järnugn placerad i vardagsrum och som eldas från angränsande rum. Sättugnen består av gjutjärnsplattor med dekorativa motiv.

taktass, den del av högbenet (sparren) som skjuter ut under takutsprånget och bär upp taktäckningen.

tandsnitt, tätt sittande och regelbundet ordnade kubformer som sitter undertill på den utskjutande gesimsen, vanligen tegelstenar ställda med koppen (kortändan) utåt.

träda, jordbruksmark som inte odlas i ett år eller mer så att jorden återfår sin näring.

tvåluftsfönster, fönster med två öppningsbara båggar som sitter i en karm, med eller utan spröjsar.

utmark, gemensamt område för en eller flera byar som bland annat användes för bete och virkesuttag och som låg utanför inmarken.

valmtak, yttertak vars ändar avskurits så att spetsiga gaveländar saknas. Valmat sadeltak är en annan benämning vilket betyder att det enbart är de yttersta delarna av taket som valmats, till skillnad från det förra fallet då de valmade partierna sträcker sig nästan tillnockens mitt.

veckodagsbonde, kallades även hoveribonde, se detta ord.

vång, skånskt ord för inhägnad åkerjord.

vångalag, ett lag bestående av två grannbyar eller ensamgårdar med gemensamma hägnader vilket innebar färre hägnader att underhålla men också samordning vad gällde trädssystem. De inhägnade markerna bestod oftast av åkermark men det kunde också vara ängar och andra markslag.

Brösarp - kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Värderingsförslag enligt PBL:

Ingen markering: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 1§ för ny bebyggelse samt generella krav på varsamhet för befintlig bebyggelse enligt 3 kap. 10§.

Grön markering, k: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 10§. Det gäller byggnader där varsamhetskravet särskilt skall uppmärksammas vid lovgivning och planläggning.

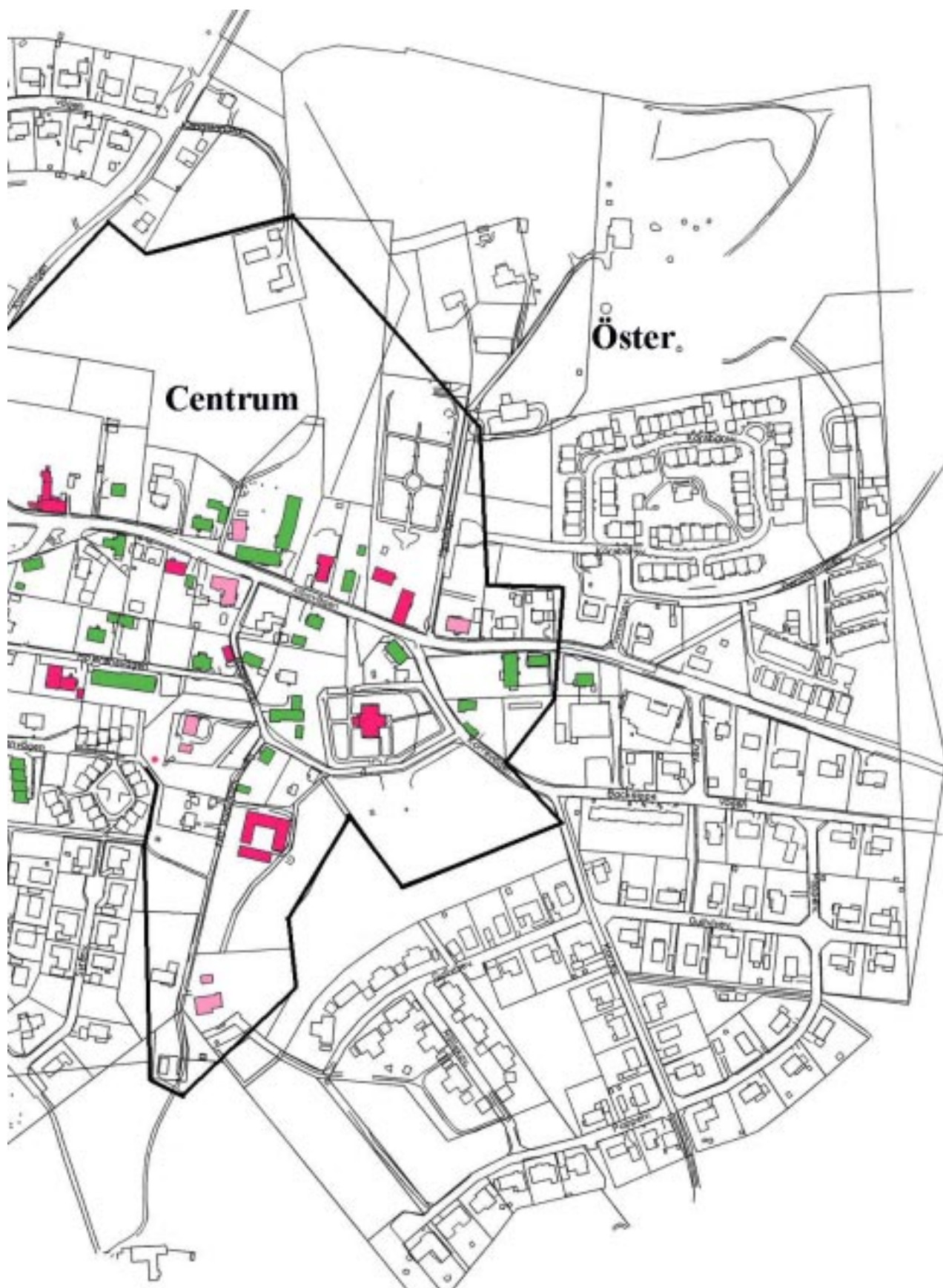
Röd markering, q1: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud med exteriört skydd. Detta gäller de byggnader som idag har så välbevarade detaljer, som t. ex. originalfönster,

originalputs, verandor med snickarglädje, att de inte går att byta ut eller övertäckas.

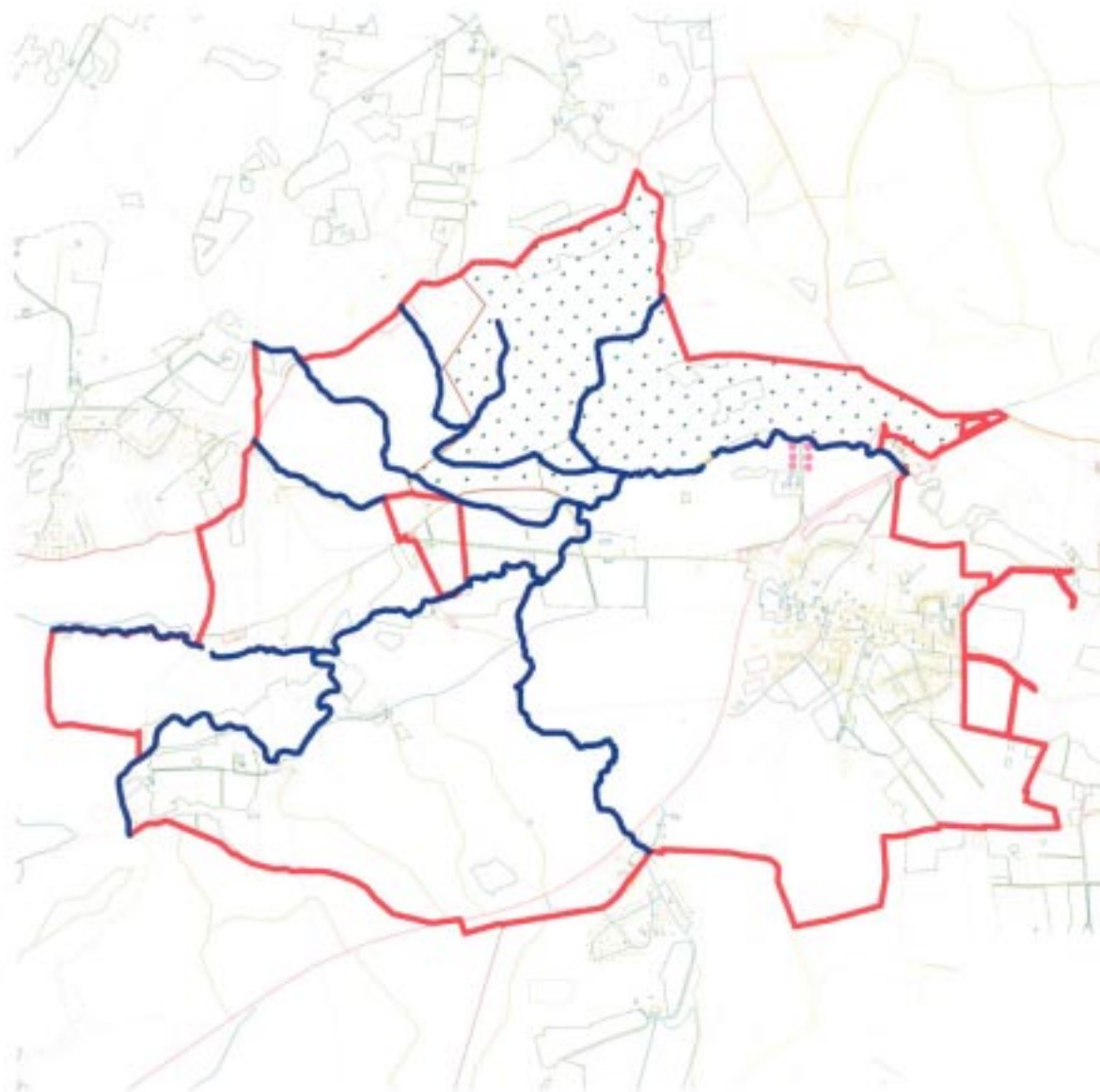
Rosa markering, q2: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud och stomskydd. Detta gäller de byggnader som har en stor historisk betydelse men som inte är så välbevarade i alla detaljer eller originaldelar. Det gäller också sådana byggnader vars fasader blivit inklädda men som är möjliga att återställa.

Karta med fastighetsbeteckningar finns på Tomelilla kommuns Miljö- och byggnadskontor.

Brösarp - kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Brösarp

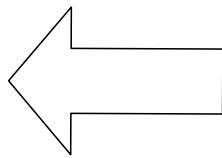
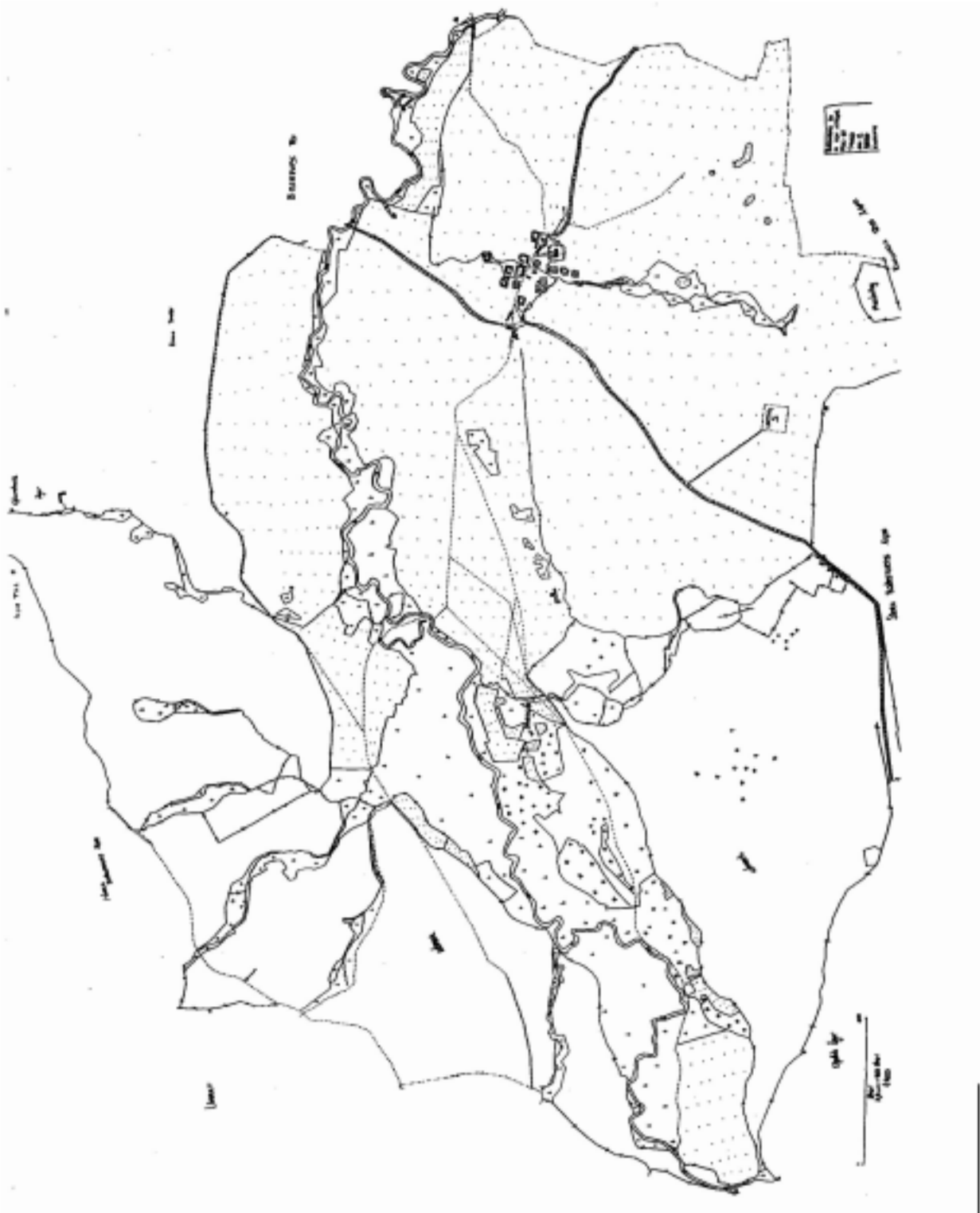
Kulturhistoriskt värdefulla landskapselement och markområden

- Allé
- Vattendrag
- Bygräns
- Brösarps norra backar

0 400 800 1200 1600 meter

Brösarp enskifte 1796-97

1:5000

Skrafferat område markerar den medeltida bytomtens utbredning. En bytomt är det område inom vilket byns bebyggelse låg från tidig medeltid fram till enskiftet vid 1800-talets början. De medeltida lämningarna som finns inom området är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. För markingrepp inom området fordras tillstånd hos länsstyrelsen.